

ZŁOTO

Wstęp. Eksplicacja: Nazwa. Kategoryzacje. Kolekcje i kompleksy. Opozycje i gradacja. Pochodzenie. Przemiany. Wygląd i właściwości. Formy występowania. Miary złota. Zachowania i stany. Złoto jako obiekt działań. Złoto nagrodą i obiektem pożądania. Dostęp do złota. Zakazy związane ze złotem i strażnicy złota. Posiadacze złota. Lokalizacja. Zastosowania symboliczne i praktyczne. Zastosowania lecznicze. Zastosowania magiczne. Przepowiednie. Ekwiwalencje. Symbolika.

Dokumentacja: Zagadki. Przysłowia. Przepowiednie. Modlitewki. Zaklęcia magiczne. Kolędy bożonarodzeniowe i noworoczne. Widowiska bożonarodzeniowe. Pieśni wielkopostne i wielkanocne. Pieśni żniwne i dożynkowe. Pieśni i przemowy weselne. Pieśni pogrzebowe. Pieśni zalotne i miłosne. Pieśni rodzinne i stanowe. Pieśni dziadowskie. Pieśni górnicze. Pieśni religijne i pieśni o świętych. Balady. Bajki. Baśnie. Legendy. Podania. Opowiadania i opowieści wierzeniowe. Zapisy wierzeń i relacje potoczne. Pisana poezja chłopska. **Bibliografia.**

Złoto w kulturze ludowej jest znakiem bogactwa, władzy i świętości. Uznawane za metal najbardziej szlachetny, ze względu na swoje piękno i niezniszczalność, łączone z Bogiem, słońcem, szczęściem, miłością, nieśmiertelnością. Jest miernikiem blasku i barwy, symbolem trwałości i czystości, przeciwieństwem nędzy i brudu. Jako wyznacznik ziemskiego bogactwa, pojawia się w połączeniach ze srebrem, diamentami i perłami, jest tworzywem przedmiotów sakralnych, insygniów władzy, ozdób, dzieł sztuki, przedmiotów zbytku. Posiadają je królowie, bogacze, marzą o nim biedacy. Pozostając w kręgu osób boskich, jest też poddane działaniu diabła i istot demonicznych, które stają się często jego dysponentami. Wyzwała zachwyty i chęć posiadania, dlatego staje się narzędziem nagrody, ale też diabelskich pokus, kradzieży, zdrady, zabójstwa, stawia przed wyborem – bogactwo czy cnota, wartość materialna czy duchowa. Może być fałszowane, nieprawdziwe, pochodzenia demonicznego. Staje się zagrożeniem dla moralności człowieka. Złoto znajduje zastosowanie w tradycyjnych praktykach lekarskich, opartych na przekonaniu, że korzystnie wpływa na zdrowie i chroni przed bólem głowy, gardła i oczu.

W niektórych gatunkach folkloru, zwłaszcza w kolędach życzących i baśniach, pojawia się takie bogactwo złotych motywów, że można mówić o istnieniu swoistej „złotej konwencji”. Semantyka złota podlega daleko idącemu rozszerzeniu metaforycznemu. Jeśli mówi się, że coś jest *złote* albo *ze złota*, zwykle chodzi nie tylko o przedmioty ‘wykonane ze złota’, ale też rzeczy ‘koloru złotego’, ‘błyszczące jak złoto’ lub po prostu ‘najlepsze, idealne’. W przypadku złotych przedmiotów, od których roi się zwłaszcza w starszych gatunkach folkloru, dochodzi do kumulacji sensów, na konotacje samego złota są nakładane konotacje nazw odnośnych przedmiotów (np. *pierscionka*, *wianka*, *fartuszek*), powstają znaki o bardzo złożonej symbolicznej treści. Dlatego w naszym *Słowniku* złote przedmioty, typu *złoty pierscionek*, *złoty wianek*, *złoty fartuszek* zostały przedstawione osobno w formie podhaseł.

W wielu dawnych kulturach złoto, podobnie jak słońcu, przypisywano boskość, magiczną siłę i nieśmiertelność De Vries Dic 220–221. Proklos pisał: *Złoto, srebro i każdy metal rodzą się w ziemi za sprawą bogów niebiańskich zsyłających z góry promienie. Dlatego to powiada się, że złoto pochodzi od Słońca, srebro od Księżyca, ołów od Saturna, a żelazo od Marsa* Awierincew 1988, s. 190. Złoto traktowano jako medium między tym, co naturalne, a tym, co nadprzyrodzone De Vries Dic 220–221. Ze złota można było wykonywać tylko przedmioty kultu religijnego i insygnia władzy. Wierzono także, że złote ozdoby mogą chronić przed czarami (przede wszystkim w połączeniu z kamieniami szlachetnymi) Bied Sym 425–426. Z „nieśmiertelnego” złota wykonywano amulety dla rannych ludzi. Sądzono też, że złoto ma moc chroniącą przed urokami i może wydobyć truciznę z organizmu De Vries Dic 220–221.

Dla Egipcjan złoto było rydwanem słońca, a także bogów i faraonów, i zapewniało boską nieśmiertelność. Bogini *Hator* była ucieleśnionym złotem Chev Dic 3/325. O faraonie, synu *Re*, boga słońca, mówiono, że jest *górką złota, które promieniuje na całą ziemię* Lur Słow 280. Uważano, że ciało bogów jest ze złota i ciało faraona również przemienia się w złoto, gdy staje się on bogiem El Kow 147. Jako że złoto symbolizowało przetrwanie po śmierci, wykonywano z niego maski pośmiertne faraonów, a maski zwykłych śmiertelników malowano na żółto Hal Lek 177.

Dla Bizantyjczyków złoto było obrazem światła, rozumianego jako prawda i chwała, a przez to obrazem boskich energii zgromadzonych w materii. „Złoty wiek” kojarzony był przez nich z rajem biblijnym, w którym nie było grzesznego upadku i zepsucia. Dlatego złoto było stałą metaforą dziewictwa i niepokalania Awierincew 1988, s. 196.

W starożytnych Indiach złoto kojarzyło się z nieśmiertelnością Lur Słow 280. W Chinach i w Indiach na jego bazie przygotowywano eliksiry nieśmiertelności. Człowiek, który zażywał takiego eliksiru, stawał się prawdziwym człowiekiem Chev Dic 3/323.

W tradycji greckiej złoto ewokuje słońce i całą jego symbolikę: płodność – poznanie – panowanie, ciepło – miłość – dar, światło – poznanie – promieniowanie. Złote runo przekazuje słoneczny symbolizm zwierzęciu, np. trykowi, który sam w sobie przedstawia moc rozplodową i – poprzez transpozycję symboliczną – duchową. Złoto jest też orężem światła. *Apollo*, bóg-słońce, miał złotą lirę, był ubrany w złote szaty: tunikę, zapinki, ciżmy i uzbrojony w złotą broń: łuk i kołczan Chev Dic 3/323. Według Hezjoda w dziejach świata było pięć wieków – złoty, srebrny, brązowy (miedziany), heroiczny i żelazny – pierwszy podobny do życia w raj, kolejne gorsze, obfitujące w trudy i ciężką pracę Hezjod *Prace i dni*, s. 143–150, Grav Mit 44–45. W przekazach rzymskich mowa o czterech wiekach – złoty, srebrnym, spiżowym i żelaznym. Wedle Owidiusza: *Złoty był pierwszy wiek ... była wieczna wiosna ... płynęły strugi mleka i słodkiego nektaru, a złoty miód ciekł z zieleniejącego dębu ... po czym nastął wiek srebrny, gorszy od złotego ... Trzeci wiek był spiżowy, surowszy, jeszcze bez zbrodni, ale już gotów do wojny. Ostatni jest czwarty wiek z twardego żelaza – wiek zbrodni, chytrości, zdrady i przemocy* *Metamorfozy* ks. 1, w. 89; Mif Tok 1/471–472.

Biblia niemal całą błyszczą od złota. Przez to, co najdrogocenniejsze na ziemi, chciano okazać Bogu cześć. Lud izraelski, wychodząc z Egiptu, miał ze sobą wiele złota, użytego później na złote sprzęty przybytku, ozdoby szat kapłańskich, wreszcie na złotego cielca – symbol bogactwa, pieniędzy, mamony Kop SSym 496. Arka przymierza była wyłożona z wewnątrz i zewnątrz czystym złotem. Na złotej pokrywie Arki znajdowały się dwa wykute ze złota cheruby wj 25, 10–18. Świątynia Salomona jako dom Boży promieniowała samym złotem. W Starym Testamencie Daniel tłumaczy sen Nabuchodonozora o posągu z głową z czystego złota, piersią i ramionach ze srebra, brzuchu i biodrach z miedzi, goleniach z żelaza i stopach zaś częściowo z żelaza, częściowo z gliny, w które uderza kamień i niszczy posąg: *Ty, królu, królu królów, któremu Bóg Nieba oddał panowanie, siłę, moc i chwałę, w którego ręce oddał w całym zamieszkałym świecie ludzi, zwierzęta polne i ptaki powietrzne i którego*

uczynił władcą nad nimi wszystkimi – ty jesteś głową ze złota. Po tobie jednak powstanie inne królestwo, mniejsze niż twoje, i nastąpi trzecie królestwo miedziane, które będzie panowało nad całą ziemią. Czwarte zaś królestwo będzie trwałe jak żelazo. Tak jak żelazo wszystko kruszy i rozrywa, skruszy ono i zetrze wszystko razem Dn 1,38–41. Złoto oznacza także wszystko, co ziemskie i przemijające Dz 17,29, 1 P 7,18.

Nowy Testament i tradycja chrześcijańska dziedziczy z tradycji judaistycznej symbolikę złota jako czegoś, co jest „piękne, bogate, chwalebne, wartościowe i względnie trwałe” Duf SNT 700. Wiara w Chrystusa jest uważana za wiele cenniejszą niż najczystsze złoto wypróbowane w ogniu 1 P,1–7. Spośród szlachetnych metali tylko złoto przetrzyma szczęśliwie próbę ognia w dniu sądu. Gdy przyjdą czasy ostateczne, ukaże się Syn Człowieczy ze złotym wieńcem na głowie Ap 14,14. Szczęśliwość życia nowego niebieskiego miasta wyraża się tym, że całe Miasto to *czyste złoto, do szkła czystego podobne* Ap 21,18. U ojców Kościoła złoto jest symbolem boskiego królowania. Tak pojmuje się sens darów złożonych przez mędrców ze Wschodu. Złote tło na większości obrazów średniowiecznych ma przypominać ponadziemski, niewidoczny sposób bycia, a zwłaszcza przyszłe przemienienie w nowej Jerozolimie. Złoto w kolorach szat i naczyń liturgicznych jest uważane za odbicie wiecznej chwały Lur Słow 280.

W B a w a r i i jako środek chroniący przed złym spojrzeniem nosi się na szyi złoty pierścionek. Ogólnie rozpowszechnione jest też przekonanie, że złoto (szczególnie ślubna obrączka) włożone do kołyski dziecka, chroni je przed tym, że ktoś je urzeknie lub podmieni. Jeszcze dziś złoto jest nie tylko środkiem chroniącym przed złym spojrzeniem i czarami, lecz także magicznym lekarstwem na różyczkę i żółtaczkę. Jeśli ktoś cierpi na żółtaczkę, powinien nosić na szyi złoty pierścionek, dukat albo obejrzyć swoje odbicie w złotym kubku Wört Hoff 3/918–919. Wierzone też, że jeżeli siewca przy sianiu pszenicy lub lnu założy złoty pierścionek, to pszenica wszędzie pięknie na żółto, a pole chronione będzie przed piorunami i czarownicami (Górny Palatynat, Frankonia) Wört Hoff 3/920–921.

U S ł o w i a n złoto symbolizuje bogactwo, piękno, długowieczność slav Mif 2/190 i jest związane z niebem, z tym, co wysokie, boskie slav Tol 2/352. Występuje bardziej jako element poetyckiego obrazowania niż konkretnej obrzędowej rzeczywistości. Jest elementem „metalowego kodu kulturowego” razem ze srebrem, miedzią i żelazem Bel Vol 194. Jako pierwsze w szeregu drogocennych metali, wymieniane jest ze srebrem i miedzią, np. w rosyjskich bajkach magicznych pojawiają się trzy cesarstwa: złote, srebrne i miedziane; w białoruskich zwyczajach ludzie myją się w naczyniach ze złota i miedzi, żeby być czerwonym i krzepkim jak złoto. W kosmogonicznych wyobrażeniach Słowian słońce przedstawiane jest w postaci złotego koła, pierścienia. Złoto to także atrybut Boga, Bogurodzicy, aniołów i świętych. Do dziś obowiązkowe jest złocenie dzwonów cerkiewnych i zawieszanie złotych wotów przy ikonach Bogurodzicy slav Tol 2/353. W folklorze weselnym epitet *złoty* przypisywany jest kobietom (*złoty warkocz, wianek, pierścionek*) i młodzieży. Złoto w tekstach folkloru to także oznaka piękna i młodości. Jako element ubioru (złote suknie, fartuszki, chusteczki) przypisywane jest głównie dziewczętom. Złoto występuje jako obrazowy zamiennik koloru czerwonego i żółtego, np. czerwone złoto w zamówieniach i przysłowia rosyjskich slav Tol 2/354. Funkcjonuje też jako środek ochronny (apotropeik), kojarzone jest ze zdrowiem, siłą, czystością, stąd np. serbski zwyczaj obwiązywania młodej złotą nicią przy wprowadzaniu jej do domu męża czy zwyczaj mycia się w Wielki Czwartek w wodzie, w której było zanurzone złoto slav Tol 2/353. Pojawia się także jako stały atrybut śmierci lub nieczystej siły, przynależnej do innego świata, np. w rosyjskiej demonologii topielcy mają złote grzebienie Slav Tol 2/355. W białoruskich bajkach częsty motyw złota diabelskiego, które zmienia się w śmieci albo łajno Bel Vol 194.

* * *

≡ Wyraz pol. **złoto** ma bliskie historyczne odpowiedniki we wszystkich językach słowiańskich, por. czes. *zlatý*, słowac. *zlatý*, ros. *zolatój*, ukr. *zolatýj*, także w innych europejskich, jak niem. *golden*, holenderskie *gulden*, duńskie *guld*. Etymologicznie nazwa złota jest wiązana z wyrazami *żółty* i *zielony*, bo tych kolorów nie rozróżniano Brüc SE 654. Związek ten widać także w litew. *želtas* ‘złoty, złocisto-żółty’ Vas ES 2/103 czy awest. *zari-* ‘żółty, zielony’ Brüc SE 654, pod. Vas ES 2/104. Podstawą nazewnictwa nazwy *złota* była więc jego charakterystyczna barwa. Dalszy rozwój znaczenia, przybieranie sensów wartościujących, dokonywał się na zasadzie rozszerzeń metaforycznych nazwy tego szlachetnego metalu. Przyjmuje się, że pol. nazwa *złoto* kontynuuje formę praśl. **zolto*, która jest urzeczownikowioną formą rodzaju nijakiego przymiotnika psł. **zoltō*.

Współcześnie w języku polskim wyrazowi *złoto* przypisywane są w słownikach dwa znaczenia: (1) ‘pierwiastek chemiczny, metal szlachetny, żółty, o mocnym połysku, miękki, bardzo ciągliwy i kowalny’ i pochodne od niego, (2) ‘wyrób, przedmiot ze złota; złote ozdoby, złocenia; złote nici’. Wyróżniane niekiedy jako osobne znaczenia ‘złote pieniądze, monety’ czy ‘złoty medal’, są tylko szczególnymi przypadkami znaczenia (2). Wprowadzana zwykle kategoryzacja *pierwiastek chemiczny*, wynika z przyjęcia naukowego punktu widzenia i włącza do definicji informacje specjalistyczne, istotne dla naukowca, chemika, a nie dla przeciętnego użytkownika języka, np. o miejscu pierwiastka w układzie okresowym, liczbie atomowej. Kategoria *metal* sytuuje przedmiot w ramach wiedzy potocznej i implikuje charakterystyki w aspektach takich jak wygląd, właściwości i zastosowanie. Właśnie taka kategoryzacja jest najczęściej obecna w tekstach ludowych. Daje ona podstawę do rozwijania znaczeń metaforycznych i wartościowania. Gdy coś/ktoś jest **złote**, **ze złota** lub **od złota** (to ostatnie wyrażenie znane staropolszczyźnie zachowało się w języku folkloru), może to znaczyć ‘wykonane ze złota’, ale także ‘koloru złotego’, ‘błyszczące jak złoto’ lub po prostu ‘piękne, najlepsze’.

Przymiotnik **złoty** występuje w wielu metonimicznie powiązanych znaczeniach – od materiałowego (*złota moneta*, *złoty kolczyk*), po kolorystyczne (*złote włosy*, *złota opalenizna*) i czysto wartościujące: *złoty wiek* ‘okres największej pomyślności, największego dobrobytu’, *złote myśli* ‘cenne, trafne, mądre sądy, aforyzmy’, *złote serce* ‘o kimś dobrym, czułym, serdecznym’. Inne wyrazy pochodne także przejmują i uwydatniają określone cechy *złota*, profilując jego obraz, np.: **pożłocisty** to ‘błyszczący, jaśniejący złotem’, **złotawy** ‘podobny kolorem, mający odcień przypominający złoto’, **złocić** ‘pokrywać warstwą złota; malować, barwić na kolor złoty, nadawać czemuś złocisty kolor’, **złocić się** ‘zabarwiać się na złoto, mienić się kolorem złotym, połyskiwać jak złoto; odbijać się od tła złotym kolorem’. Zdrobnienie **złociutki** oznacza ‘mający kolor złota, błyszczący jak złoto’, ale też ‘kochany’. Podobnie **mój złoty**, **moja złota**, **moje złotko** funkcjonują jako pieszczotliwe zwroty do osoby bliskiej, darzonej sympatią i wskazują na tę cechę *złota*, którą można określić jako ‘wysoka wartość dla kogoś’.

Na podstawowym znaczeniu *złota* jako materiału, z którego mogą być wykonane przedmioty, bazują rzeczowniki **pożłotko**, **pożłota**, **złotko** ‘cienka, miękka

blaszka imitująca złoto; folia’, **złotnik** ‘rzemieślnik wyrabiający przedmioty ze złota, srebra’, **złotnictwo** ‘sztuka wyrabiania ozdobnych przedmiotów ze złota, srebra i drogich kamieni’.

Złoto występuje także w licznych wyrazach złożonych, które wskazują zwykle na złoty odcień określonej barwy, np. **złotoczerwony**, **złotorudy**, na złoty kolor tego, co nazywa druga, rzeczownikowa część złożenia, np. **złotopióry**, **złotowłosy**, **złotokwiat**, **złotogłów**, albo (rzadziej) na zawartość złota w czymś, np. **złotodajny**, **złotonośny**.

Duża wartość *złota* stanowi podstawę przerośni – **czarne złoto** ‘węgiel’ Lud 2009/218, **złoto północy** i **złoto kurpiowskie** ‘bursztyń’ Kutrz Kurp 3/273, 279.

♠ W tradycyjnej polszczyźnie ludowej Z. traktowane jest jako *metal*. Choć samo słowo *metal* występuje rzadko, to jest ono powszechnie znane i rozumiane.

Z. kategoryzowane jest w zależności od pochodzenia, lokalizacji i formy występowania jako: (a) kruszec, (b) skarb, (c) bogactwo, majątek, drogocенność, (d) pieniądz.

(a) *Kruszec* – Przyjmuje się, że Z. w postaci naturalnej, zwykle jeszcze niewydobyte, ukryte jest zwykle w górach, nad jeziorem: w podaniu Skarbnik pokazuje górnikowi kruszce ukryte w górach polskich: srebro i czyste Z. leżące się strumieniami 90A; w bajce królewicz kopie kruszec (Z.) w górze i wymienia go na pieniądże 68; przy pomocy czarów można zobaczyć skarby w ziemi, gdzie kruszce będą ołowne, srebrne, złote Peł Dem 181; w kołędzie nazwane jest *owocem ziemi* 20F; w poezji chłopskiej *najcenniejszym kruszczem ziemi* 119, także: 66B, 76, 119, 120.

(b) *Skarb* – Z. jest chronione i ukryte w górze: w bajce dzięki wskazówkom diabła chłop zabiera skarb z otwierającej się złotej góry, w której wszystko *miechtało* się od Z. Sim Gad 233, podob.: 19, 88C; pod ziemią: wedle podania ukryte skarby pod ziemią można poznać po kolorze ognia: czerwony – oznacza Z., biały – srebro 85g; także: 82, 81A, 94, Lud 1902/179, Sim Gad 185, Chęć Kurp 118; w jeziorze: według podania Szwedzi, uciekając, topią w jeziorze skarb – skrzynię ze Z. Lud 1965/246; w zamkach, piwnicach, lochach: w legendzie potępieniec prowadzi chłopca do zamkowego *szpichlerka* ze skarbami: Z., srebrem i miedzią K 42 Maz 475, także: 78A, 88A, 91B, Lud 1902/266, Lud 1930/101, LL 1958/2–3/11, LL 1973/6/58, Wój Klech 162, Lom Baj 204, Sim Gad 16, 49, Peł Dem 181, Czub Aneg 135, K 17 Lub 101, Kom Tatr 28, K 73 Krak 1/26–27, K 73 Krak 2/416, Gli Baj 2/105.

(c) *Bogactwo*, *drogocенność* – Z. jest dużo i ma właściciela: *kupy złota, srebra i wszelkiego zboża* [= dobra, bogactwa], które podrzuca diabeł – kogut chłopu, zamieniają się w smołę, gdy chłop wrzuca koguta do wody 93; cesarz Oktawian ma tyle bogactwa, że każe zbudować wielką wieżę, do której kładzie pełno srebra i Z. Kap Baj 62; w zamku w beczce po winie ukryte jest Z. – majątek kupca 81B; bogactwa mogą też być podziemne, np. parobkowi wpada do buta kwiat paproci i od tej pory ma on dar widzenia leżącego pod ziemią *złota, srebra, pieniędzy, niesłychanych bogactw* 95, podob.: 81B, 89A, 96, Chęć Kurp 118.

(d) *Pieniądz* – w baśni biedna dziewczyna za roczną służbę u czarownicy dostaje nagrodę: *A jak otworzyła wrota, to pieniądze same leciały, a to było samo złoto* Sim ŚlOpol 54; wedle podania w *Osiu na wzgórzu od strony Starogardu widywali ludzie w nocy palące się złoto. Wydawało ono niebieski płomień i ludzie mówili, że*

pieniądze się „przeczyszczają” 85c; umierał ten, kto wziął *kufer złota, dukatów tych* przynoszonych przez diabła 105A, także: 96, 101A, Sych SGP 4/251, MAAE 1898/142, Sim Gad 40, Dek Sier 125, Kot San 160, Kot Podg 48.

✚ Z. współwystępuje głównie ze srebrem i innymi metalami, drogimi kamieniami, perłami, drogimi materiałami i pieniędzmi.

Ze srebrem jako równie cennym kruszczem tworzy:

Zestawienia bliźniacze *srebro złoto* czy *złoto srebro* są wyróżnikiem pieśni i oznaczają jeszcze wyższą wartość niż samo Z., np.: na jabłonce w dolinie jest dość *srebra złota*, które chłopiec może uciąć *na wieniec* 45; panna *złotem srebrem szyje/wyszywa/toczy* i czeka na przyjazd chłopca 47A; Jaś namawia Kasię, żeby z nim uciekła i zabrała z domu *srebra złota dosyć* 62A, podob.: 20E, 37, 38C, 40A, 47A, 49A, C, 50, 51, 52, 56, 63A, B, 64, 103, Grzeg Spisz 107, Stoin Żyw 28, Pieś Śl 1/20, 192, 408, 411, Święt Nadr 205.

Szeregi *złoto i srebro* – pojawiają się we wszystkich gatunkach i zwykle oznaczają najwyższe bogactwo: w przysłowiu *Zdrowie lepsze jest niż wszelkie złoto i srebro* 6Ba; w widowisku bożonarodzeniowym Herod chce się wykupić od śmierci *srebrem i złotem* 27A; w baśni pałace króla błyszczą *od srebra i złota* K 14 Poz 35; w podaniu w kopalni zamiast węgla *było złoto i srebro* Lig Śląsk 146, podob.: 6H, 9Ag, 29B, 41B, D, 59, 62B, 70B, 78A, 83, 84, 88C, 90A, 96, 101Ac, 110, ZWAK 1881/141, 194, 261, ZWAK 1883/9, 68, ZWAK 1885/63, 64, Lud 1902/266, Lud 1928/10, LL 1958/2-3/11, LL 1973/6/58, Bart PKL 95, Dyg Kat 39, Sim Gad 190, Kap Baj 62, 193, TN Krasne 1966, Sim ŚlOpol 143, K 43 Śl 109, K 7 Krak 97, K 73 Krak 2/369, 416, Cisz Krak 180.

Szeregi *ni srebro, ni złoto* są charakterystyczne dla pieśni: od śmierci nie da się wykupić *srebrem ani złotem* 38A; Jezus *odkupił/wykupił świat nie srebrem ni złotem*, lecz swoim żywotem 18; *uboga sierota* nie ma *srebra ani złota*, tylko *cnotę/wianeczek* 41A, także: 41C,D, 116A, Dwor WMaz 74, 130, 131, Rog Śląsk 260, Bart PKL 348, Pieś Śl 1/192, 411, Pieś Śl 2/758, Pieś Pas 252.

Połączenia *coś ze srebra, coś ze złota*: w zagadce *słońce – syn złotem błyszczący, siostra – księżyc srebrem świeci* 1; w podaniu ukryte skarby pod ziemią można poznać po kolorze ognia: czerwony – oznacza Z., biały – srebro 85g; chłop idzie z wojakiem do izb w dziurze – w jednej jest pełno Z., w drugiej srebra, a w trzeciej stół ze śpiącą husarią zakutą w żelazne zbroje Jaz Spisz 350, także: Pol Rud 99, Wisła 1891/628, Romb Lud 24.

W pieśniach górniczych Z. współwystępuje ze srebrem, żelazem, miedzią, ołowiem, cynkiem, niklem i minerałami, które górnik wydobywa z ziemi: *Pan, rzemieśnik, stany wszystkie, mają przez ręce górnicze złoto, srebro, żelazo, miedź, górnik musi z ziemi dobyć* 57B, a hutnik przetwarza 57C, także 57A. Wedle podania pod Olkuszem są *góry podziemnie ołowiu, miedzi, srebra, złota, za które by świat zakupił* 90B, podob. 88A.

Z ołowiem i srebrem – jako kruszczami ukrytymi w ziemi, które można zobaczyć przy pomocy czarów Peł Dem 181.

Z miedzią, która ma kolor podobny do Z. 114C.

Z miedzią i srebrem – jako cennymi kruszczami, z których podobnie jak ze Z. robione są pieniądze: *Kto nie ma złota, srebra ani miedzi, płaci tym, na czym siedzi* NKPP płacić 11; w baśni pod trzema jaworami o liściach białych, żółtych i czerwonych znajdują się kolejno srebrne, złote i miedziane pieniądze 75; według opo-

wieści wierzeniowej w Niedzielę Palmową pozostawione przez diabła skarby przepalają się i można wykopać wtedy całe kupy pieniędzy – Z., srebra, miedzi 94.

Z ogólnie nazwanymi drogimi kamieniami (i srebrem): w zaklęciu prątki leszczyny mają pokazać *miejsce pokładów gór złota, srebra, pieniędzy, drogich kamieni i wszelkich skarbów* 19; w podaniu górnik widzi w nieznanym szybie w studni błyszczące Z., srebro i drogie kamienie, ale nie bierze ich, bo mogą to być zaklęte skarby Lig Śląsk 124, podob.: 28, Lud 1902/179, Kap Baj 68, Kad Ciesz 235, Wój Klech 121, 162. Zazwyczaj wymieniane są konkretne drogie kamienie, takie jak:

(a) Diamenty: w przysłowiu *Piękny sam z siebie diament, ale we złocie osadzony jeszcze będzie ozdobniejszy* NKPP złoto 30; w kolędzie *w kamiennym żłobku w złotym dyjamentcie narodził się Pan Jezus* Bart Lub 67; w bajce *w pałacu się wszystko świeciło od srebra, złota i diamentów – i byli bardzo bogaci* Sim Gad 197, podob.: 77, 82, 88A, 115C.

(b) Brylanty: w baśni w pałacu hrabiego – *zbója wszystko się świeci od Z., srebra i brylantów* K 21 Rad 183, podob.: 40B, D, K 42 Maz 526, Sim Gad 291.

(c) Perły: w przysłowiu *Nie kto ma złoto, ma perły, ma szaty, ale kto na swym przestał, to bogaty* 8b; w pieśni pogrzebowej *perły i złoto z cesarskiej korony wobec śmierci idą w błoto* 38B, podob.: 33, 115C.

(d) Kryształy: w opowiadaniu u Wojewody *w zamku wszystko się skłniło od srebra i złota, a okna w nim były kryształowe* K 14 Poz 265; chłopak dostaje rękę córki królewskiej po wybudowaniu pałacu, w którym wszystko jest z *kryształów, złota, srebra* K 51 Sa-Kr 260, podob.: Lud 1896/362, Udz Krak 114–115.

(e) Szmaragdy: *kareta jest szmaragdami i srebrem tkana i srebrne ciągną ją konie* K 46 Ka-S 502, także 115B.

Z drogimi materiałami (a) *jedwabiem*: w pieśni dziewczyna *złotem haftowała, jedwabiem rąbiła koszuleńkę* dla ulubionego chłopaka Ol Podl 14; (b) *aksamitem*: *Aksamitu a złotu każdy pokłon daje* 9A1; (c) *purpurą*: w bajce więzień, oprowadzany przez czarta po piekle, widzi tam ludzi ubranych w Z. i purpurę Kap Baj 111.

Z *mirrą i kadzidłem* – darami Trzech Króli dla Jezusa 20A, 115A, D, ZWAK 1886/222, Szyf MiW 47, Wit Baj 143, Kot Urok 133, Kul Rop 266, Cisz Sławk 36, K 5 Krak 248.

Z. łączone jest także z *ogniem*: *błyszczący jak ogień* 96, w ogniu się naprawia, oczyszcza, próbuje, niszczyje 2A–E, 60A, B, *ogień/ogniki* wskazują miejsca, gdzie się Z. suszy, pali, przepala, przeczyszcza, wychodzi na wierzch 85, 94, 106, Lor Pom 9, np.: *Jak ogień je czerwony, to znaczy, że tam je złoto, jak biały to srebro* 85g.

↔ Z. wchodzi w *opozycje*:

(1) na zasadzie *lepszy : gorszy* (a) *ze srebrem*: w przysłowiacz srebro *podlejsze/lichsze* od złota, *cnota i skromność droższa nad złoto* 6i; *Mowa srebro, milczenie złoto* 11A; (b) *z miedzią*: w przysłowiu *potwarca obraca złoto czyste w miedź* 5A, por. 112; (c) *z ołowiem*: *Lepszy funt złota, niż cetnar ołowiu* NKPP złoto 14, *ale: Lepsza ołowiana/słomiana/hyczana/chuda zgoda niż złoty proces/złote prawo* NKPP zgoda 10; (d) *z żelazem*: w przysłowiu *Złotą pięścią żelazny mur stłucze* NKPP złoto 20c;

(2) na zasadzie *wartościowy* : *bez wartości* (a) *z błotem*: *Czart pokaże złoto, a wciągnie w błoto* 3c, w pieśni śmierć mówi do gospodarza: *Pierwejs chodził w srybrze złocie, dzisiaj leżysz w glinie, błocie* Dyg Kat 39, także: 5B, 43; (b) *pro-*

chem marnym: *Ty jesteś prochem marnym, / który tłum podepce. / A ja jestem złotem – najcenniejszym kruszczem ziemi* 119, (c) *szarym pyłem* 120;

(3) Z. odróżnia się od pozłoty: *Zna się, co jest pozłota, a co szczere złoto* NKPP złoto 29; od fałszywego Z., czyli szychu: *Umie złoto od szychu odróżnić* NKPP złoto 29 i śmieci 10; wedle wierzeń alchemicy robią fałszywe Z. i srebro, mieszają kruszce 113c; w prozie ludowej charakterystyczne są jednak sytuacje, gdy rzeczy mało wartościowe, np. śmieci, piasek, siano, trociny, liście dębowe, okruszki chleba, obrzynki kopyt końskich, gnój, zamieniają się w Z. i odwrotnie (zob. przemiany);

(4) na zasadzie mniej użyteczny/słabszy : bardziej użyteczny/mocniejszy (a) z żelazem: *złotem tego nie zastąpi, co się robi z żelaza* TN Banachy 1984; *Lepszy żelazny pokój niż złota wojna* NKPP pokój 9; (b) ze stalą: *Choć w złocie kłamie, stali nie przełamie* NKPP złoto 3;

(5) z solą, która dla św. Kingi była dobrem cenniejszym od srebra i Z. 110;

(6) na zasadzie wartość ziemską/podlegająca zniszczeniu : wartość duchowa/wieczna (a) z cnotą: *Złoto w ogniu niszczeje, jedwab mól zepsuje, cnota tylko w barwie swojej nie blakuje* 2E, *Skromność i cnota droższa od złota* 6J, *lepsza cnota/bieda w błocie/kabocie/kłopotcie niż niecnota/hańba/podłość/sromota w/przy złocie* 6F, *Złoto cnotcie nieprzyjaciel* 6G, *Żeby złota nie znano, toby o cnote więcej dbano* 6L, podob.: 6A, D, H, I, L, 7, 42, 44, 103; (b) wedle przysłów lepsze od Z. są także: dobre imię, dobra rada, rozum, przyjaźń, zdrowie, ochota, miłość 6B, *Bógi przyjaźń* 21c, *czas* 6C i *dowcip* 6E, podob. 116B–D;

(7) w pieśniach pogrzebowych podkreślana jest bezwartościowość Z. wobec nieuchronnej śmierci, bo nie da się od niej wykupić 38A, podob.: 38B, C, D, 103;

(8) Z. jako symbol bogactwa kontrastuje z biedą 41B, podob. 41A, C, 56. Ta opozycja jest szczególnie widoczna w prozie ludowej, gdzie ludzie biedni, poszkodowani zostają obdarowani Z.

W przysłowiaach wraz ze srebrem, miedzią, żelazem i ołowiem Z. tworzy drabinę kruszców wartościowych, w której zawsze zajmuje pozycję najwyższą: *Znam ja, co miedź, co ołów, a co drogie złoto* 11B, *Gość na pierwszy dzień złoto, na drugi srebro, na trzeci miedź i z domu wyjeżdż* 11C, *Ser na rano złoto, na południe srebro, na wieczór ołów* 11C, por. 61.

✕ W kołędzie *złoto prawdziwe* nazwane jest *owocem ziemi* 20F.

W pieśniach górniczych górnik z ziemi dobywa *złoto, srebro, żelazo, miedź, minerały* 57A, B, a hutnik je przetwarza 57C.

Podania utrzymują, że Z. pochodzi z gór – głównie polskich, np.: *W nasyk górach to mocki jest wselinijkiego dobra; piyniądze pochowane i ruda złota, i srybelnica, ale to ni można syckiego wroz nońść* 109A; *Pod Olkuszem [są] góry podziemne ołowiu, miedzi, srebra, złota, za które by świat zakupił* 90B; wedle legendy pod Łąckiem jest *Złota Góra* i *Złoty Potok*, gdzie kopano Z. w grudkach i ziarnkach 80.

Według wierzeń w jednej z czterech rzek uformowanych przy stworzeniu świata powstało Z., które się teraz wydobywa *Czap Mat* 95. Za czasów Zygmunta Starego otrzymywano Z. z piasku przy pomocy płuczek *Lud* 1897/263.

Zapisano wiele bajek i wierzeń, że Z. powstaje w wyniku *działań magicznych*, np.: syn gazdy zaprzedał duszę diabłu i zostaje czarnoksiężnikiem, dostaje przepis na robienie Z. z kości i serca nietoperza, z pomocą 77 *diabłów* 97A, por. 97B;

dzięki pomocy siostry-kobyłki chłopiec, kąpiąc się we wrzącym mleku, staje się złoty ZWAK 1887/118, war.: Cisz Sławek 268, Kad Ciesz 263, Krz PBL nr 531. Za ratowanie dusz z piekła ubogi chłopiec dostaje od Matki Boskiej czarnego baranka, z którego wełny sypie się Z. K 8 Krak 128, podob.: Wój Klech 150, ZWAK 1887/288–289, Krz PBL nr 361, 563; z ogona skrzaka sypią się iskry i obsypuje on goniącego go Z. lub wszami, w zależności od upodobania 104. Za uwolnienie pokutującej pani Józef dostaje torbę, z której po potrząśnięciu ma Z. K 51 Sa-Kr 256; żołnierz podpisuje umowę z diabłem, że nie będzie się mył, golił i obcinał pazurów przez siedem lat i w zamian dostaje ściereczkę, z której sypią się pieniądze i Z. K 19 Kiel 221, podob.: K 14 Poz 214–215, Cisz Krak 156–157, Krz PBL nr 566.

Z. – kamień filozoficzny i eliksir wiecznej młodości – powstaje pod wpływem alchemii 113A, podob. 113B, C.

● W prozie ludowej często przedstawiane są sytuacje, gdy osoby biedne i pokrzywdzone przez los zostają nagrodzone za swą pracowitość i uczciwość czymś mało wartościowym, co później zamienia się w Z. Są to:

(a) śmieci, które dostaje sierota/dziewczyna za służbę u starej kobiety/ropuchy/kotki/żony topielca 71A, podob. Sim Wierz 243;

(b) piasek, który dostaje dziewczyna za uratowanie życia żabie 71 B;

(c) bryła węgla, którą w nagrodę za uczciwość daje górnikowi Skarbnik Lig Śląsk 78, 138, podob. LL 1973/2/51; węgle/ogień, które za grzeczną rozmowę biedny chłop dostaje od Boga, św. Pawła i św. Piotra K 42 Maz 492–493, podob.: K 14 Poz 163–164, ZWAK 1893/123;

(d) tobołek pełen *odbytków*, który dostaje żołnierz pruski za służbę u diabła 72a;

(e) strużyny kopyt lub gnój, które w nagrodę za podkucie koni śpiących rycerzy otrzymuje kowal Krz PBL nr 8256, także: Hajd Nie 113, 114, LSE 1963/107, Dek Sier 61 (ale w innym podaniu nie zamieniają się w Z., bo kowal zaklął Lig Górn 177);

(f) trociny i szczątki drzewa, które dostaje górnik od Skarbnika za swą poczciwość Lig Śląsk 79, Sim Gad 93, LL 1973/2/50;

(g) liście dębowe, które każe nabrać biednemu chłopu staruszek Skarbnik Lig Śląsk 59;

(h) okruszki chleba, który dostaje żebrak od Matki Boskiej 92;

(i) woda w studni, którą w kopalni pokazuje górnikowi Skarbnik, zamienia się w płynące Z. Sim Gad 90;

(j) grzyby zamieniają się w Z., gdy dziewczyna je zbierająca, biegnie na pomoc parobkowi walczącemu z wilkołakiem 101Aa;

(k) żelazo zamienia się w Z. i srebro dzięki szmatce, którą duch daje ubogiemu chłopakowi z wdzięczności za uwolnienie Sim Gad 190.

Występują też sytuacje odwrotne, gdy Z. zamienia się w coś mało wartościowego. W prozie ludowej nietrawale okazuje się Z. pochodzące od istot diabelskich:

(a) kowalowi, który złorzeczy na swój los, zły duch podrzuca szynę Z., z którego kowal wspólnie z Żydem wyrabia pierścionki i obrączki, ale te w rękach kupujących zamieniają się z powrotem w żelazo, a w kieszeni Żyda w gówno K 8 Krak 176, war.: Krz PBL nr 360A;

(b) kupy Z., srebra, które diabeł-kogut pozostawia na piecu u chłopca, zamieniają się w smółkę, gdy chłop wrzuca koguta do wody 93;

(c) diabeł pod postacią dziewczyny daje muzykantowi górę Z., na której ten zasypia, ale po przebudzeniu znajduje tylko kupę żółtych liści Kot Podg 48;

(d) Z. darowane przez diabła zamienia się w tabakę, gdyż chłopu nie udaje się dotrzymać danego słowa, że będzie potrafił powstrzymać się od pracy 86;

(e) Z. zabrane przez babę z tajemniczego pałacu złych zamienia się w węgle ZWAK 1881/161–162; podobnie Z., które dostaje baba za służbę u żaby – żony diabła 72c; por. K 35 Przem 200;

(f) parobek kradnie z Łysej Góry złote i srebrne szklanki, kubeczki, półmiski, łyżki, które po powrocie do domu zamieniają się w kopyta, racice i nogi bydłecce K 7 Krak 97, K 73 Krak 3/29, war.: Krz PBL nr 3045.

Zdolność przemieniania rzeczy mało wartościowych w Z. mają krasnoludki, które potrafią zamieniać śmieci w Z. lub pieniądze Łęga Świec 131.

Czasem te przemiany są samoistne, np. według wierzeń miedź na budynkach z czasem zmienia się w Z. 112.

Sztuka alchemii poszukiwała sposobów, by S. przemieniać w złoto dzięki kamieniowi filozoficznemu 113A.

⊙ ☉ Za najbardziej charakterystyczną cechę Z. uchodzi jego barwa. Powszechnie mówi się o kolorze złotym, złocistym, złotawym. Jako złote określane są różne elementy kosmosu, głównie światła niebieskie: *śloneczko* Kot Rzesz 264, Bart PANLub 1/409, *księżyc* Ad Złote 45, Bart PANLub 3/352, *miesiąček* Stoin Żyw 235, *gwiazdka* Chod Śp 77, podob.: Stoin Żyw 353, Pieś Śl 1/271, Poc Poez 80, *zorza* Chod Śp 77, Pig Wyb 155, Poc Poez 403, Bart PANLub 3/12, *tęcza* Pig Wyb 175, *niebo* Stoin Żyw 252, *grom* w ręku Boga Świr Pieś 453, *ogień* TL 2005/1–4/125. W wierszu poeta chłopski pisze: *Hej! ja to sobie jestem król / Gór, lasów, łąnów, łąk i pól, / Złocistych, srebrnych łąnów zbóż, / Złotego słonka, gwiazd i zórz, / Złotych, słonecznych, jasnych dni, / Duszy, co srebrne sny mi śni* Pig Wyb 149.

Z. błyszczy się, bije do niego blask, dzięki czemu przyciąga uwagę i kusie: w bajce w zamian za brzęczący i błyszczący kruszec – Z. chory chłopiec oddaje duszę diabłu 66B. W pieśni miłosnej od Z. błyszczy kochanek/młodzian 49B. Blask Z. może nawet oslepić: *naraz oslepiała go jasność, gdyż zaczęli przechodzić przez pokłady diamentowe i złote* Lig Śląsk 107, podob. Sim Gad 91. Błyszczenie łączy Z. z →ogniem 96 i ze →słońcem 1.

Z. świeci się, nawet w popiele 2F, G, *mięni się* 116A. Przysłowie przestrzega jednak, że *nie wszystko złoto, co się świeci* 10.

Z. jest trwałe i niezmienne: w przysłowiu *Złoto złotem, choć w plugawej skrzyni* 10. *Złota nigdy rdza nie chwyci* 4, *nie rdzewieje* 119.

Z. określane jest jako czyste 90A, podob.: 5A, 72a, b, 101Aa, szlachetne 76 i drogie 11B. Wedle przysłów ostatecznego oczyszczenia doznaje Z. w ogniu: *Złoto się w ogniu naprawia* 2A, podob.: 60A, B.

Połączenia *szczerze złoto, samo złoto*, podkreślają prawdziwość, nieskazitelność Z.: *korowaj jest obsypany szczerem złotem* 35A; na wianku dożynkowym *szczerze/samo złoto/samo złoto drży* [= ziarna zboża] 29A; *dziewczyny/parobki są jak*

złoto/z samego złota/ze szczerego złota 54; Jasio daje swoje konie kować szczerym złotem, srebrem 49A, podob.: 30, 34, 46, 55C, 70A.

● **Formy występowania.** Z. występuje w postaci rudy: *W nasyk górach to mocki jest wselinijakiego dobra; piyniądze pochowane i ruda złota, i srybelnica, ale to ni można syćkiego wroz nońść* 109A, także: 19, 90B, Lig Śląsk 101. Rudę złotą nazywają górale *złotnicą* Lud 1897/267.

W kołodzie wieprz/dzik, ryjąc pod jedliną, wykopuje złotą bryłę 22A, podob. 22B (w innych wariantach jest to złote ziarno 22C). Zwykle *bryła złota* ma uogólniony sens ‘mnóstwo, dużo’: *Nie płaci się teraz pobożność i cnota, płatniejsza wszędzie marna bryła złota* 7b, podob. 6Ad; w pieśni pan płaci dziewczynie bryłą Z. za cnotę 40A, podob. 40B; w modlitewce święty Mikołaj obdarowuje trzy ubogie panny *bryłami złota*, chcąc uchronić je od śmierci/nędzy 17, podob. Bart Lub 17; wedle podania diabeł Boruta, pod postacią sowy, siedzi w lochach na bryle Z. 78A, także: 39, 91A, ZWAK 1883/9, Sim ŚlOpol 139.

Wedle legend pod Łąckiem jest Złota Góra i Złoty Potok, gdzie kopano Z. w grudkach i ziarnkach 80, a na dnie Żabiego stawu żyją ropuchy mające w sobie ziarnka Z. Lud 1899/131. O małej ilości Z. mówi się *ziarnko*: w przysłowiu: *Ziarnko złota można znaleźć, lecz ziarnka czasu nigdy* 6c. W podaniu duch Pustecki, który oprowadza Józka po kopalni, podnosi *duży jak pięść kawał złota* i daje go chłopcu Lig Śląsk 146, podob.: Lud 1899/129, Nitsch Tek 214; biedny brat znajduje w kamieniu gałkę Z., którą wymienia na dużo pieniędzy i sześć koni Cisz Krak 225.

Według podań w kopalniach można spotkać *płynne Z.*: Skarbnik pokazuje górnikowi kruszce ukryte w górach polskich: srebro i czyste Z. lejące się strumieniami 90A, lub studnię, w której woda zamienia się w płynące Z. Sim Gad 90.

W przysłowiach Z. nazywany jest deszcz po suszy letniej, stąd mówi się, że Z. *pada, z nieba leci* 15A. W pieśni weselnej deszcze padają *złotymi kropłami*, gdy młody Jasio jedzie do dziewczyny 36.

♣ **Miary.** O ile w polszczyźnie ogólnej fraz. *obećcywać komuś góry złota* jest metaforą czegoś nierealnego, to w tekstach ludowych góry złota są rozumiane dosłownie. W podaniu na przykład mowa o Z. znalezionym w zamku w Luboni: *właścicielka Luboni spostrzega z niewymowną rozkoszą swoją kupy złota tak gęste jedne przy drugich, tak wysokie, jak kupy plew lub zgonin w śpichlerzu* 88B; Twardowski *złota miał zawsze by piasku, bo co chciał, to diabeł znosił* Wój Klech 137, Lud 1898/268.

Z. jest w przekazach ludowych odmierzane na: (a) *garści*: w przysłowiu *Droższa u mnie cnota niżeli twego garść złota* 6Ac, podob.: 78D, K 14 Poz 218–219, Gli Baj 1/57; (b) *kiesy, trzosi*: wedle przysłowia *Kiedy brzękniesz kiesę złota, hart stalowy straci cnota* 7c; (c) *wory*: *U naszego pana trzy córki we dworze, a dla każdej córki wór złota w komorze* 31, podob.: 6Aa, 38D, 66C, D; (d) *czapki, zapaski*: diabeł – kogut za darowanie życia daje kucharce zapaskę pełną Z. 66E; Boruta daje chłopu, który pocałował go w tyłek, czapkę Z. 78C, także Lom Baj 204; (e) *garnki*: chłop odaje krowę brzozom przydrożnym, za co dostaje garnek pełen Z. Dek Sier 257, także: 66A, Bart Lub 17, Wojew Opocz 62, TL 1987/2/25, Sim Gad 280; (f) *kufry, skrzynie*: za podzielenie się z nieznanym jedzeniem, biedny drwal znajduje na strychu skrzynkę pełną Z. 101Ab; chłop podczas orania odkrywa żelazną skrzynię pełną Z. 81A, podob.:

40C, 102, 105A, Lud 1902/179, Lud 1965/246, LL 1960/6/37, Lig Śląsk 105; (g) *beczki*, *kadzie*: znajdują się zwykle w zamkach, lochach, piwnicach, jaskiniach: zamek królowej Bony w Szurze zapadł się z dwoma kadziami napelnionymi Z. K 28 Maz 324, Boruta pilnuje w lochu w Łęczycy beczek ze Z. Grodz Łęcz 25; za służbę w piekle diabły obiecują fasy Z. 72d; chłopak okłada kijami diabła, aż ten daje mu siedem beczek Z. K 14 Poz 223, także: 89B, 108, Hajd Nie 124, Wój Klech 162, 209, K 18 Kiel 217, Kom Tatr 28, K 8 Krak 116; (h) *w o z y*, *f u r y*, którymi Z. wożą diabły, pożyczają je chłopu: *przywieźli cały wóz złota, i zaczęli sypać w cholewę* LL 1963/2–3/83, także: 62B, K 43 Śl 109, Gli Baj 2/106.

Pojawiają się także *s z t u k i Z.*: w zamian za rozmowę Napoleon daje nauczycielowi sztukę Z. Łęga Świec 193; *s z t a b y Z.*: w nagrodę za uczciwość Skarbnik daje górnikowi bryłę węgla, która zamienia się w sztaby Z. Lig Śląsk 78, także 138; *f u n t y Z.*: za trzy mądrości chroniące przed śmiercią cesarz daje kupcowi po trzysta funtów Z. Kap Baj 120, także 6Aa.

■ Z. jako bogactwo, najwyższa wartość materialna, traktowane jest w przysłowiach metonimicznie jako istota ludzka: *Złoto pan* NKPP złoto 25a. Z. *m ó w i*: *Złoto orator najwymowniejszy* 9Aj; *ś m i e j e s i ę*: *Kto się z szeląga urąga, z tego się złoto śmieje* NKPP szeląg 9; *ch o d z i*: Z. *idzie/łgnie* do Z. 14A, B; *o d d a j e s i ę m u p o k ł o n*: *Aksamitu a złotu każdy pokłon daje* 9Ai; jest wojownikiem: *Nie masz nic tak mocnego, czego by złoto nie zwojowało* 9Ah.

Z. *ł o w i s i ę* ludzi: *Jako ryba wędą, a ptak jagodą, tak człowiek rad się da złotem ułować* 9Ak; *i o t w i e r a z a m k i*: *Złotem wszystkie otwieramy zamki, jest to generalny wytrych* 9Ai.

◆ Z. się *t o p i*, *roztapia*, *przetapia*: na „latające światełka” – robaczki świętojańskie wieczorem mówiono, że to diabli Z. *przetapiają* 106B; *u l e w a* z niego różne przedmioty: Żydzi, z pomocą diabła, pod nieobecność Mojżesza *roztopili* srebro i Z., by ułać sobie z nich bożyszcze 83, także: K 45 Gór 529, Wój Klech 104.

Szczególny związek łączy Z. i →ogień: w przysłowiach *Złoto się w ogniu naprawia* 2A, *ogień doświadcza złota* 2C, Z. *pr ó b u j e s i ę* ogniem/kamieniem, a człowieka/kobietę Z. 2B, podob. 2D. W pieśni o świętych błogosławiona Salomea jest jak *złoto w ogniu trzykroć przeczyszczone* 60B; jak *złoto ogniem wyczyszczają*, tak świętego Jana z Bolesława *ogniem doświadczają* 60A. Wedle przysłów czart Z. na bagnach *s u s z y / p r z e p a l a* 3A, wedle podania *chłopcy – diabliki suszą złoto w ognisku* 85a; ogniki, płomień unoszące się nad ziemią, bagnem, jeziorem wskazują, gdzie pilnowane przez szatana Z. *idzie na wierzch i się przepala* 85b, podob.: 85c–g, 106A–D.

Wedle pieśni miłosnej Z. można *u c i ą ć*, gdy jest na drzewie: na jabłoncecze w dolinie jest dość *srebra, złota*, które chłopiec może uciąć *na wieniec* 45; *s t r ą c i ć*, *o t r z e ć*, np.: *koniowi Jasia* trzeba otwierać wrota, by sobie *nie otarł/strącił złota* K 12 Poz 10; w pieśni weselnej Z. *zdobi wianek* pani młodej i trzeba uważać, żeby się *nie obtrzęsło* 32; *u k r u s z y ć*: wedle przysłowia – *I złota się ukruszy* NKPP złoto 10.

□ ■ Z. jest obiektem pragnień, marzeń, starań ludzi, ale jego wpływ na ich życie jest kontrastowo różny.

Z. jest *n a g r o d ą* dla biednych i uczciwych. W prozie ludowej sieroty, parobkowie, biedni chłopci, głupi synowie itd., dzięki Z. zaczynają nowe życie. Z. otrzymują

za dobrą służbę, np.: śmieci, które dostaje sierota/dziewczyna za służbę u starej kobiety/ropuchy/kotki/żony topielca, zmieniają się w Z. i srebro 71A (zob. przemiany); uprzejmość i gościnność 101Ab; podob. motywy zob. Lud 1899/129, K 8 Krak 128, Wój Klech 171, podob.: 72a, 73A, 87, 101A, B, LL 1973/2/50, Krz PBL nr 361, 841, Lom Baj 161, Sim Gad 93, 185, 190, Czub Aneg 151, Dek Sier 257, K 42 Maz 492, Bart Lub 17, Lig Śląsk 78, 79, 138, K 43 Śl 87–88, K 51 Sa-Kr 189, 256.

W przysłowiacz zostało utrwalone przekonanie, że Z. nie zdobywa się uczciwie, że jest ono materialną siłą niszczącą wartości wyższe. Posiadacze Z. to ludzie moralnie podejrzani, „ubłoceni”. Posiadanie Z. prowadzi do upadku: *Zaczął w złocie, skończył w błocie* 5Be. Z. niszczy cnotę 6L, 7, można za nie wszystko kupić: miłość, szacunek, prawo, poparcie, zwycięstwo 9A. Z. pojawia się w zestawieniu z hańbą, podłością, sromotą 6F, łakomstwem 5Bg, występkiem 6H. Z. nie daje szczęścia: *Nie złoto szczęście czyni* 8a, *Nie kto ma złoto, ma perły, ma szaty, ale kto na swym przestał, to bogaty* 8b.

Z. wyzwała w ludziach chciwość i popycha do zbrodni 69A, B, Wój Klech 116, 129. Żądza posiadania Z. sprowadza śmierć i choroby: szlachcic wykrada diabłu *Borucie* skarby – Z. i srebro, ale traci siłę i zdrowie 78A; w legendzie (refleks motywu króla Midasa) król umiera z głodu, gdyż zgodnie z jego życzeniem, wszystko, na co patrzy, zamienia się w Z. Kad Ciesz 263.

Prowadzi do zdrady, kłótni: w bajce sługa, ogarnięty chciwością Z., zdradza sekrety swojego pana Kap Baj 98. Przysłowie poucza: *Kiedy nie chcesz być skrzywdzony, nie trzymaj w oknie złota i urodnej żony* NKPP zona 38.

Zdolność oparcia się pokusie posiadania Z. jest sprawdzianem wartości człowieka: tak jak Z. próbuje się ogniem/kamieniem, tak człowieka/kobietę Z. 2B, a kto się oprze złotej próbie – zwycięża, tak jak święta Dorota 59.

● Dostęp do złota. Z. i inne skarby bywają dostępne dla ludzi w określonym czasie – zwykle w święta: według podania *na Wielki Piątek, albo na Niedziela Palmowo to się ponoć wszystkie groty i skarby ludziom pokazują. Trza wtedy ino czymś poświęconym w to ciepnąć i przyjsć z miechem po to złoto* Sim Gad 49; w przededniu ściecia św. Jana można odkopać Z. pod paprocią 107, por. 95, 96; w Wigilię Bożego Narodzenia krasnoludek jest zmuszony obdarować Z. człowieka, który zerwie mu z głowy zieloną, nie czerwoną czapkę Stel Pom 44; w trakcie rezurekcji otwiera się w Dźwinogrodzie góra z ukrytymi skarbami: Z. i srebrem Lud 1902/266.

● Zakazy związane ze złotem i strażnicy złota. Z. pilnują głównie istoty diabelskie i nadprzyrodzone, np.: diabeł: pod progiem zakopywali dawniej Z. i oddawali diabłu pod opiekę, żeby go nikt nie odnalazł Sych SGKasz 4/170; we wnętrzu złotego kopca jest pilnowana przez diabła piwnica o żelaznych wrotach, napełniona beczkami Z. K 18 Kiel 217; *S z a t a n* 88B, 99; Boruta pod postacią sowy 78A; czarownice: w Białej Skale czarownice pilnują beczek Z. – skarbów Janosika, do których nikt nie zna zaklęcia Kom Tatr 28; *kot czarownicy*: w podaniu słudzy rozbójnika wykradają Z. z Babiej Góry, ale zostają wystraszeni przez kota czarownicy i wrzucają Z. do wody 88c; *czarny ptak* Sim ŚlOpol 143; *czarny bula* (byk) Lor Pom 9; *czarny pies*: w ruinach zamku olsztyńskiego pastuszek spotyka czarnego psa strzegącego skarbów, który pozwala chłopcu napełnić Z. czapkę Lom Baj 204; *widma husarskie*: pod górą zamkową lesie Tenczyńskim

zakopane są skarby: diamenty, Z., srebro, miedź, ale nie można ich tknąć, bo są chronione przez widma w ubraniach husarskich 88A.

Z. może być zakłęte: w podaniu górnik widzi w nieznanym szybie w studni błyszczące Z., srebro i drogie kamienie, ale boi się ich wziąć, bo mogą to być skarby zakłęte Lig Śląsk 124–125; kobietom, które wybrały się po zakłęte złote pieniądze, ukazuje się szatan 99.

■ **Posiadacze złota.** Z. jako atrybut władzy, bogactwa jest w posiadaniu królów, książąt, cesarzy (→złota korona). Obok znanych postaci historycznych, np.: Trzech Króli 20A, króla Heroda 27B, 27A, Bolesława Chrobrego 91A, cesarza Oktawiana Kap Baj 62, Napoleona Sim ŚlOpol 100, Łęga Świec 193, Hajd Nie 258, posiadaczami Z. są np. królowie puszczy 77, królowie podziemi 70A, królowie węzów K 42 Maz 352. Księżniczki, królowny zwykle mają →złote włosy, noszą →złote suknie, →złote pierścienie, przędą na →złoty kołowrotkach itd.

Posiadanie Z. nie budzi respektu: *bogati jaż złotą srą* Sych SGKasz 6/237; *mieć złota ... pieniędzy jak gnoju* 'być bogatym' Sych SGKasz 6/236. Bogatych ludzi podejrzewa się, że do fortuny doszli bez wysiłku, nieuczciwie, np. w pieśni górniczej robotnicy pracują, by panom mogło złota do kieszeni przybywać 58; pan płaci dziewczynie bryłą Z./srebrem, złotem za cnotę 40A, zob. także: 30, 38C, 49C, 56, 81B, K 14 Poz 265, Kad Ciesz 213, Cisz Krak 166, Sim Gad 291. Szczególna nieufność wobec Z. i bogaczy ma swoje odbicie w przysłowia, por. 3B, C, 5B, 6A, B, F–L, 7.

Z. mają złodzieje i zbójcy: w jaskini czterdziestu zbójców, która otwiera się na odpowiednie słowa, ukryte jest Z. 67; zbójckie Z. ukryte jest w dębie 100, także: 76, ZWAK 1878/160, Sim Bery 115, Kap Baj 193, K 21 Rad 183, K 51 Sa-Kr 327, Zaw Besk 25, Jaz Spis 356, Cisz Krak 292, TN Bychawka 1962, Krz PBL nr 322.

W prozie ludowej Z. zdobywają biedni i uczciwi. Są to zwykle ubogie i prześladowane sieroty, parobkowie, głupi synowie, biedni chłopci, górnicy itd., których pracowitość, uczciwość, gościnność i dobre uczynki są nagradzane Z. Z drugiej strony zdobywają je ci, którzy są sprytni i przebiegli. Przebiegłość popłaca szczególnie przy zakładach z diabłem, np.: diabeł przegrywa zakład z chłopem, bo nie wytrzymuje z jego żoną przez trzy dni i trzy noce, i daje mu pełno Z. Wojew Opocz 28; diabeł nie ma siły wykonać pracy, którą mu zaleca sierota, i ucieka, zostawiając wór Z. K 46 Ka-S 518, podob. Sim ŚlOpol 122.

Najwięcej Z. posiada diabeł i jego pomocnicy. Zna on przepis na rozbicie Z. 97A, suszy Z. na bagnach 3A, przetapia je, bawi się nim, czego znakiem są świecące ogniki 85, 106A-D; kasz. *smėkáčz* to ukryta złota moneta strzeżona i konserwowana przez diabła Sych SGKasz 5/97. Wedle opowieści wierzeniowej *diobły ludzkie dusze za złoto kupowały, Lucyper pono był taki bogaty, że piekło było samem złotem brukowane* Sim Gad 260, podob.: 66A–C, 105A, LL 1960/2–3/85. Często Z. diabelskie okazuje się jednak nietrwałe, np. kupy Z., srebra, które diabeł – kogut pozostawia na piecu u chłopca, zamieniają się w smołę, gdy chłop wrzuca koguta do rzeki 93. Wiele jest także przekazów o tym, jak chłop przechytrza diabła i wyciąga od niego Z., np. diabeł sypie je do dziurawego buta, pod którym jest dół 98, także: 3B, C, 71B, 72, 78A–D, 86, 88B, 94, 97A, 99, 105A, 106B, C, Sych SGKasz 4/170, K 14 Poz 214–215, K 18 Kiel 217, Grodz Łęcz 25, Bart PANLub 3/648, Wojew Opocz 28, K 19 Kiel 221, Sim ŚlOpol 122, Święt Nadr 331, Cisz Krak 156–157, Wój Klech 112, 137, Gli Baj 1/191, Krz PBL nr 8012.

Właścicielami Z. mogą być także różne istoty mityczne, np.: krasnoludki 73A, B, K 15 Poz 21, Łęga Świec 131, Stel Pom 44; *skrzak* 104; *czarownica* Sim ŚlOpol 54, Szyf MiW 160; *pokutująca pani* K 51 Sa-Kr 256; *pani na kurzej nóżce* Etnl 1996 Bart 267–269; *Bieda* 102; *Skarbnik* 90A, B, LL 1973/2/50, Sim Gad 90, K 5 Krak 42, Cisz Sławsk 176, Sim ŚlOpol 139, Lig Śląsk 59, 78, 79, 101, 107–108, 138, 144, Krz PBL nr 6500; *utopek* Sim ŚlOpol 142; *strach* Cisz Krak 180; *potępieniec* 101B; *olbrzym zaklęty w lampie* K 42 Maz 526; *olbrzymi* K 43 Śl 109; *bestia* Kap Baj 163; *ptak-lataniec* 87; *kruk* 111.

▲ Z. znajduje się w *piekle* 66C, Sim Gad 260 i w *niebie* K 14 Poz 350.

Z. zazwyczaj ukryte jest pod ziemią, w postaci brył, ziaren 22A–C lub jest zakopane w skrzyniach, garnkach 81A, także: 85g, 94, 95, 96, 107, TL 1987/2/25, Lud 1902/179, Sim Gad 280, 346, Chęt Kurp 117, Sim ŚlOpol 87, Peł Dem 181. W bajce wybawiony duch prowadzi chłopca *do podziemia, gdzie było bardzo dużo złota i srebra* Sim Gad 185, podob.: Sim Gad 185, Jaz Spis 350. W podaniach *Skarbnik* oprowadza górnika po kopalniach, szybach ze Z. 90A, B, Lig Śląsk 101, 107–108, 144, Sim Gad 91; *skąpy książę* gromadzi Z. w głębokich kopalniach 89A.

Z. w postaci kruszcu znajduje się w *górze* 80. Z. – skarb jest w *górze* ukrywane: w lochu, na szczycie góry stoi kufer napełniony Z. i srebrem, ale tylko wybrani mają do niego dostęp i muszą część pieniędzy oddać na chwałę Boga, a część dla biednych ZWAK 1885/63, podob.: 68, 74, 85bc, 88AC, 109A, ZWAK 1881/261, Lud 1902/266, LL 1973/6/58, Sim Gad 233, Nec Kasz 78, LSE 1963/106, Krz PBL nr 3045. Z. znajduje się w *górkich grotach* Hajd Nie 55, Sim Gad 49 i *jaskiniach* 67, Kap Baj 193.

Na jeziorze/nad jeziorem Z. się *przepala, przesusza* 85d, f.

W pieśniach Z. *rośnie* na drzewie symbolizującym młodość – *sośnie* 24, *jałłoneczce* 45 i *jaworze zielonym* 23. W prozie ten skarb ukryty jest w *dębie* 100, pod dębem 89B, Wojew Opocz 62, LL 1960/6/37, pod *jaworem* o *żółtych liściach* 75.

Z. jest *odnajdywane wewnątrz zwierząt*: w *środku złowionej ryby* *biadak* znajduje Z. czy *diament* LL 1965/2–3/55; *biedna wdowa* odkrywa Z. w *dwóch zdechłych kozach* Krz PBL nr 6528.

Wraz z innymi skarbami Z. gromadzone jest w miejscach tajemnych i strzeżonych, do których jedynie wybrani mają dostęp: w *zamkach*, np. w lochach zamku łęczyckiego *diabeł Boruta* pilnuje *beczek* ze Z. *Grodz Łęcz* 25; *zamek królowej Bony* w *Szurze* zapadł się z dwoma *kadziami* napełnionymi Z. K 28 Maz 324; w *ieżach*: *cesarz Oktawian* ma tyle *bogactwa*, że każe zbudować *wielką wieżę*, do której *kładzie srebro* i Z. *Kap Baj* 62; w *piwnicach*: we wnętrzu dużego kopca jest pilnowana przez *diabła* *piwnica* o *żelaznych wrotach*, napełniona *beczkami* Z. K 18 Kiel 217, podob.: 78A, B, 81B, 88B, 101B, 109B, ZWAK 1881/261, ZWAK 1885/63, Lud 1902/196, Lud 1930/101, Kap Baj 163, Lom Baj 204, Sim Gad 16, 197, Czub Aneg 135, K 14 Poz 265, K 42 Maz 475, K 21 Rad 183, Jaz Spis 204, K 43 Śl 109, Sim ŚlOpol 143, Kad Ciesz 235, K 73 Krak 2/416, Gli Baj 2/105.

Można było *zakopać Z. pod progami* i oddawać *diabłu* pod opiekę, żeby go nikt nie odnalazł *Sych SGKasz* 4/170; także w *suchej studni* Hajd Nie 306, podob. Sim Gad 50.

♣ *Zastosowania symboliczne i praktyczne*. W pieśniach *złotą nitką szyje, wyszywa, obszywa, przetyka, haftuje, tka, toczy* dziewczyna 26, 41D, 47A, B, 51. Najczęściej są to *chusteczki* ze Z., które *daruje* później *chłopcu* na znak *wybrania*, np. *sama mu Manusia złotem haftowała. Złotem ha-*

ftowała, jedwabiem rąbiła, bo swego Jasieńka bardzo polubiła Ol Podl 14. *Sztukując pas Z., sznurując, wiążąc się Z., srebrem, dziewczyna próbuje bezskutecznie ukryć ciężę 46* (→złote stroje, →złote ozdoby).

W sensie dosłownym lub metaforycznym Z. pokrywa się różne powierzchnie, czyli używa do *pozlącania*: w balladzie zbójnik chciałby sobie *pozłocić szubieniczkę 65*. Z. można także coś *oblewać*: *kuźnia jest murowana, srebrem złotem oblewana/wybijana/zasypana 64*; *powlekać* TL 1986/1/18; *polewać* K 26 Maz 251; *nakrapiać*: *gaik/maik zielony jest złotem nakrapiany/w złote pasy/z pozłocaną sieczką 25*, także: K 26 Maz 252, Chm Lub 21; *można pokrapiać 23*; *obsypać 35A*; *nakrywać 37*; *okuć* K 28 Maz 252; *wybijać*: *Kuźnia jest murowana, srebrem złotem oblewana/wybijana/zasypana 70B*, także Pieś Śl 2/636; *wyścielać* K 27 Maz 289, *zasypać 64*; *brukować*: *piekło było samem złotem brukowane* Sim Gad 260; *kować*: *Jasio daje swoje konie kować szczerym złotem, srebrem 49A*; *oprawić*: *Wart, aby go w złoto oprawić* NKPP złoto 30. Z. się maluje: w pieśni wdowa dla swoich dzieci *dwór buduje, złotem go maluje 53*.

Z. było cenionym elementem ozdoby ubioru, fraz. *ubrany w złoto, chodzi w złocie*. Stroje – szczególnie świąteczne, weselne, np. czepce, spódnice, pasy – zdobiono Z., pozłotką i złotymi nićmi, np. czepce noszone przez bogatsze Kaszubki były haftowane srebrną lub złotą nicią PSL 1962/3/159. W sztuce ludowej złocono rzeźby PSL 1970/2/93, PSL 1962/2/100 i obrazy, szczególnie te o charakterze religijnym. Na obrazach złote są aureole i korony świętych, skrzydła aniołów PSL 1959/4/242, szaty postaci, fragmenty architektury, obłoki PSL 1966/2/91–94, tło, na którym przedstawiane są postacie świętych PSL 1966/2/87, także: PSL 1959/4/241, PSL 1965/2/97, PSL 1965/3/157–158, PSL 1968/4/171, Lud 1931/175. W domach nad łózkami wieszano obrazy w ciężkich złoczonych ramach PSL 1962/4/216, Kul Kosz 126.

Z. (złotymi nićmi, pozłotkiem) strojono też rekwizyty obrzędowe: wieniec dożynkowy MAAE 1912/66, K 39 Pom 71, K 29 Pok 207, maik Rog Śląsk 205, pozłocnymi orzechami włoskimi zdobiono różgę weselną Or L 1947/69, ZWAK 1890/79, wieniec na święto Matki Boskiej Zielnej ZWAK 1890/75, dzieci dostawały od św. Mikołaja złoczone orzechy lub złoczoną różgę K 5 Krak 313, kołacz zdobiono złoczymi orzechami laskowymi ZWAK 1890/120, robiono wycinanki ze złotego papieru PSL 1956/2/71, PSL 1959/1–2/13.

Ze Z. wykonywano naczynia kościelne, gdyż wedle informatora *to Bóg tym rządzi, złoto wszystko, co są kościelne rzeczy, to ani uóno nie rdzewieje, ani śniedzieje, tylko jak ta piękna rzecz, jak je kupiona, tak będzie do końca* TN Ulan 1984. Ze Z. robiono także wota kościelne, które spełniały najczęściej rolę symbolicznych ofiar dziękczynnych: „bywały wota złote, pozłocane, a także mosiężne posrebrzane i ze stopów imitujących srebro” PSL 1967/2/68, także: PSL 1960/1/5, PSL 1971/3/182, PSL 1973/1/5.

♣ Zastosowania lecznicze. Z. miało swoje zastosowania lecznicze, np.: przy *zółtaczce* przeglądano się w kościelnej patenie, kielichu, wierząc, że kolor złoty patyny i przedmiot uświęcony przez sakrament dadzą zdrowie K 15 Poz 157, K 34 Cheł 211, Wit Baj 277.

Zapisano wierzenie, że jak się nosi Z./złote kolczyki, to nie boli *głowa* Etnl 1989 Biłg 142; *o czy: kolczyki złote lub srebrne (gorsze), na oczy wielki wpływ mają* K 7 Krak 142. Jęczmień na oku leczy się, pocierając go Z. lub →złotym pierścieniem. Z. po-

święconym w święto Trzech Króli kreślono na bolącym gardle krzyże i okadzano mirrą K 23 Kal 66, podob.: K 24 Maz 109, K 46 Ka-S 468.

Wedle wierzeń Z., które pochodzą z natury, leczą choroby, ale Z. pochodzące z alchemii może nawet zamordować 113B.

♣ Zastosowania magiczne. Z. (złotego pieniądza) używano w zabiegach o charakterze magiczno-ochronnym. W Wigilię nacierano skórę umoczoną w wodzie pieniądzem złotym lub srebrnym: jedni – aby w mamotę przez rok cały obfitować, inni – aby cieszyć się zdrowiem, jak moneta rdzy nie podległym, a dziewczęta dla cery gładkiej Wisła 1904/528. W niektórych wsiach w dzień św. Szczepana należało umyć się w wodzie, do której wrzucono srebrny lub złoty pieniądz, kawałek opłatka i źdźbła siana z wigilijnego stołu. Zabieg ten miał zapewnić pieniądze, rześkość i zdrowie przez cały rok Bart Lub 35; w Wigilię Bożego Narodzenia do wody z rzeki wkładano srebro lub Z. i myto się tą wodą przez całe święto, by być czystym jak ten pieniądz K 44 Gór 63–64. podob.: ZWAK 1886/89, Gaj Rozw 39, Wes Śląsk 212, Kot San 42.

W obrzędzie weselnym matka panny młodej dawała młodym po skibie chleba, po kawałku cukru i pieniądz – dawniej srebrny lub złoty, który wciskała w chleb, aby mieli go pod dostatkiem Udż Krak 73, podob.: K 23 Kal 266, K 40 MazP 112.

Metal zeszkrobany ze ślubnego złotego pierścienia i wypity z ciepłym winem miał leczyć siły nadwątlone przez czary K 7 Krak 343.

♠ Z. brano pod uwagę w przepowiedniach. Wierząco, że jak w *położniki* koń nabrudzi w mieszkaniu [zostawi łajno], to gospodarz będzie miał Z. cały rok TN Gorajec-Zastawie 1978. W przysłowiach o charakterze przepowiedni, gdzie Z. nazywane są plony ziemi, błoto w określone dni w roku zapowiada rok w *złocie*, tj. urodzaj: *Na Gromnice po błocie, bydzie lato w złocie, Kiedy w święty Gawel stota, będzie w zimie dużo złota* 15B, *Kto sieje w błoto, ten zbiera złoto* 15C.

≈ Z. występuje wymiennie: ze srebrem, brylantem i diamentem oraz aksamitem. Podstawą tej równoważności jest wysoka wartość, np. przede dworem kaczkami w błocie, a pani *chodzi w szczerym/samym złocie/srebrze/złotogłowie/aksamicie* 30; myśliwy chce płacić dziewczynie Z. za wianek [= cnotę] i dać jej: *bryły złota / kulę złotą / trochę złota / złoty pierścionek/sygnet/łańcuch/zegarek/berło/kolczyki / złote góry / dukat złoty / talar złoty / brylant złoty / diamenty* 40B.

Ekwiwalencje Z. i srebra są szczególnie widoczne w przypadku konkretnych złotych i srebrnych przedmiotów, np.: →złoty/srebrny wianek, kubek, klucz, dzwon, krzyż, pierścionek, pas, złote/srebrne stroje, ozdoby, naczynia, cugle, ostrogi, budowle.

Z miedzią jako kruszcem o podobnym kolorze Lud 1933/133 oraz miedzią i srebrem jako materiałami, z których bite są pieniądze: *Kto nie ma złota/srebra ani miedzi, płaci tym, na czym siedzi* NKPP płacić 11; rano w Boże Narodzenie należało myć się wodą, do której był włożony pieniądz srebrny, a jeżeli kto miał, to i złoty, lub w przypadku braku innego miedziany, a będą się cały rok trzymały pieniądze człowieka ZWAK 1886/89.

✠ W polskiej tradycji ludowej Z. jest znakiem bogactwa, władzy królewskiej i świętości. Jest łączone z Bogiem i słońcem. Jest przejawem piękna, symbolem niezniszczalności i trwałości, czystości. Łączy świat ziemski ze światem nadprzyrodzonym, boskim. Równocześnie jako wartość materialna jest obiektem pożądania, wyzwala chciwość prowadzącą do zachowań niemoralnych, może niszczyć wartości wyższe i dać diabłu dostęp do człowieka: *Są tacy ludzie, co kochają złoto, / pragną bogactwa, są nienasyceń* 118. Ta dwoistość obrazu Z. oddana jest w tekstach przynależnych do różnych gatunków folkloru.

W przysłowiać Z. jest głównie symbolem przemijającego ziemskiego bogactwa i pokus prowadzących do moralnego upadku. Posiadacze Z. są ludźmi moralnie podejrzanymi i przyjmuje się za rzecz pewną, że do bogactwa doszli nieuczciwą drogą 7, 9.

W przemowie weselnej Z. symbolizuje wieczność: *Złoto znaczy niebieską koronę. Także i ja wam, państwo młode, życzę, abyście sobie zasłużyli na doczesną fortunę, a potem na wieczną koronę* K 10 Poz 323.

W kołędach bożonarodzeniowych Z. jest symbolem władzy królewskiej Chrystusa, np.: *Temu królowi Zbawicielowi trzej królowie złoto, mirrę, kadzidło ochfiarowali. Złoto króla, kadzidło kapłana, a mirra znaczyła mękę Pana* K 5 Krak 199.

W kołędzie gospodarskiej złota bryła to symbol słońca, które odradza się w grudniowe noce 22A.

W pieśniach dożynkowych Z. to symbol życia, urodzaju i dobrobytu. Ciężka praca rolnika zostaje nagrodzona Z., czyli plonami ziemi: na wianku dożynkowym *szczerę/samo złoto drży* [= ziarna zboża] 29A; *srebro i złoto to zbiór* z całego lata, *boży dar* 29B. Podobnie jest w przysłowiać mających charakter przepowiedni gospodarskich 15B.

W kołędach młodzieżowych, pieśniach weselnych, zalotnych i miłosnych, Z. jest symbolem miłości. Młodzi i zakochani ubrani są w Z., darują sobie Z. na znak przychylności i wybrania 23, 24, 30, 34, 45, 49. Szczególnie często pojawiają się tu określenia *moja złota, mój złoty*, ktoś jest *jak złoto, z samego złota, ze szczerego złota*, czyli piękny, drogi, wartościowy, np. pan młody, pani młoda są *ze szczerego/samego złota/we złocie/jak złoto* 34, por. 54, 60B. Podobnie jest w poezji chłopskiej, gdzie miłości przypisany jest kolor złoty i purpura: *Miłości kolor złota z purpurą bym dała, / By ludzkie serca mocno rozgrzewała* 117.

W prozie ludowej Z. wraz z innymi skarbami jest symbolem bogactwa, przepychu i wprowadza w przestrzeń cudowności. Nabiera także cech diabelskich, gdyż władzę nad nim przejmuje powszechnie diabeł i inne złe moce, zob. posiadacze złota.

W zapisach wierzeń i opisach praktyk Z. (złoty pieniądz) jest środkiem zapewniającym zdrowie i pomyślność. Z. ma też właściwości magiczne i niesie w sobie pierwiastek nieśmiertelności.

Z. w senniku oznacza ogólnie coś dobrego: *Jak złoto to już zysk* Nieb Pol 228, z d r o w i e TN Krasieczyn 1985. Z drugiej strony sen o Z. zapowiada stratę (na zasadzie przeciwieństwa): *Słyszałem, że jak się złoto śni, to będzie duży wydatek, strata jakaś*

Etnl 1989 Biłg 141, chorobę: *Złoto też niedobrze. Na chorobe* Nieb Pol 228; też *plotki* (ze względu na ilość): *złoto lub pieniądze – plotki* Nieb Pol 228, Kul Wiel 3/496.

Symbolika Z. przenosi się także na poszczególne → złote przedmioty.

DOKUMENTACJA

ZAGADKI

1 – Słońce – syn, złotem błyszczący, siostra – księżyc, srebrem świeci.

Jest jedna matka – ma dwoje dzieci: syn złotem błyszcy, córka srebrem świeci. (Doba). LL 1957/3/37.

PRZYSŁOWIA

2 A – Złoto się w ogniu naprawia. NKPP złoto 44c.

2 B – Złoto próbuje się ogniem/kamieniem, a człowieka/kobietę złotem.

a. *Złoto ogniem, a człowieka złotem próbują.* NKPP złoto 44a, tamże war.: *Kamień złoto próbuje, a złoto ludzi, Złota próbują na czarnym kamyku, a kłamstwa pewnie doznasz na języku.*

b. *Złoto próbuje się w ogniu, kobieta złotem, a mężczyzna kobietą.* NKPP złoto 44c.

2 C – Ogień doświadcza złota, obmywa cierpliwości, a bieda szczerości przyjaciół. NKPP złoto 44c.

2 D – Jak piec złota, tak przypadek dobrych próbuje. NKPP złoto 44d.

2 E – Złoto w ogniu niszczy, jedwab mól zepsuje, cnota tylko w barwie swojej nie blakuje. NKPP cnota 116.

2 F – Złoto się świeci w popiele.

a. *Złoto i w popiele się świeci.* NKPP złoto 41b.

b. *Najłatwiej poznać złoto w popiele, a durnia w kościele.* NKPP złoto 41c.

3 A – Czart złota na bagnach suszy/przepala.

[Czart złota] *na bagnach przepala.* NKPP złoto 6, tamże war.: . . . *suszy.*

3 B – Gdzie jest złoto, tam jeden diabeł, gdzie złota nie ma tam ich trzech. NKPP pieniądz 20.

3 C – Czart pokaże złoto, a wciągnie w błoto. NKPP czart 9.

4 – Złota nigdy rdza nie chwyci. NKPP złoto 33.

5 A – Potwarca obraca złoto czyste w miedź [= odmawiać czemuś wartości].

Potwarca miękę w pokrzywy, złoto czyste w miedź obraca. NKPP pokrzywa 7, tamże war.: *Boby rad każdy taki w szatnię pokrzywy, a miedź w złoto obrócił, choć będzie fałsz żywy.* NKPP pokrzywa 7.

5 B – Złoto – wartość materialna, cnota, czystość – kontrastuje z błotem, brakiem wartości, brudem, grzechem.

a. *Z wierzchu złoto, w środku błoto.* NKPP złoto 32.

b. *Co jednemu jak złoto, to drugiemu jak błoto.* NKPP złoto 4.

c. *Co moje to złoto, co czyje to błoto.* NKPP moje 4.

d. *Gdzie błoto, tam złoto.* NKPP błoto 4.

e. *Zaczął w złocie, skończył w błocie.* NKPP zacząć 27.

f. *Grzech jest błoto, cnota złoto.* NKPP grzech 13.

g. *Świnia lubi błoto, a łakomiec złoto.* NKPP lubić 1c.

h. *Z błota nie zrobisz złota.* NKPP błoto 22.

i. *Co napisał złotem, to zmasał błotem.* NKPP pisać 13; war.: . . . *to umazał błotem.* Wit Baj 291, *Pisał złotem, a zapieczętował błotem.* NKPP pisać 13.

6 A – Od złota lepsza cnota.

a. *Lepsza cnota niż wór złota.* NKPP cnota 88, tamże war.: . . . *funt złota.*

b. *Bez cnoty – niczym wór złoty.* NKPP cnota 88b, tamże war.: . . . *niczym strój złoty.*

c. *Droższa u mnie cnota niżeli twego garść złota.* NKPP cnota 88a.

d. *Znamienity ubiór cnota, lepszy niżli bryła złota.* NKPP cnota 88a.

6 B – Od złota lepsze dobre imię/dobra rada/rozum/przyjaźń/zdrowie/ochota/miłość.

a. *Lepsze jest imię dobre niżli złoto.* NKPP imię 9a, tamże war.: . . . *rozum niż złoto.* NKPP rozum 39, *Przyjaźń lepsza niż złoto.* NKPP przyjaźń 28; *Dobra rada nieraz lepsza złota.* NKPP rada 8; *Ludzkie zachowanie droższe niż złoto.* NKPP zachowanie; *Zdrowie lepsze jest niż wszelkie złoto i srebro,* NKPP zdrowie 11; *Ochota lepsza od złota.* NKPP ochota 3.

b. *Piękna kobieta tyle warta, ile złota zaważy, ale na kochającą kobietę nie masz ceny.* Pig Wyb 274.

6 C – Od złota droższy czas.

a. *Czas to pieniądz (złoto).* NKPP czas 35.

b. *Czas droższy od złota.* NKPP czas 35a.

c. *Ziarnko złota można znaleźć, lecz ziarnka czasu nigdy.* NKPP czas 111.

6 D – Niepotrzebne jest złoto, gdy jest cnota.

a. *Nie szukaj złota, kiedy jest cnota.* NKPP cnota 99.

b. *Kto się kocha w cnocie, nie myśli o złocie.* NKPP cnota 87.

c. *Kto żyje z cnotą, może nie dbać o złoto.* NKPP cnota 87.

6 E – Z dowiecipu, nie ze złota pana upatruj. NKPP pan 360.

6 F – Lepsza cnota/bieda w błocie/kabocie/kłopocie niż niecnota/hańba/podłość/sromota w/przy złocie.

a. *Lepsza cnota w błocie niż niecnota w złocie.* NKPP cnota 89, tamże war.: . . . *niż hańba w złocie; . . . cnota w Kabocie . . . ; . . . cnota w kłopocie . . . ; . . . kapota przy cnocie niżeli podłość przy złocie, . . . bieda przy cnocie niż sromota przy złocie.*

b. *Piękniej cnocie w błocie jak niecnocie w złocie.* NKPP cnota 89.

6 G – Złoto cnocie nieprzyjaciel. NKPP złoto 40b.

6 H – Smaczniejsza garść grochu przy cnocie niż występne biesiady na srebrze i złocie. NKPP cnota 89, tamże war.: . . . *niż wszystkie biesiady w srebrze i złocie.*

6 I – Srebro podlejsze/lichsze od złota, cnota i skromność droższa nad złoto.

Podlejsze srebro od złota, nad złoto droższa zaś cnota. NKPP srebro 2; tamże war.: *Lichsze srebro od złota, od cnót lichsze złoto.*

6 J – Skromność i cnota droższa od złota. NKPP skromność 2.

6 K – Tam nie pomogą złota, gdzie dziurawa cnota. NKPP cnota 111.

6 L – Żeby złota nie znano, toby o cnote więcej dbano. NKPP złoto 40b.

6 Ł – Dobre złoto przy cnocie, lepsza cnota przy złocie. NKPP cnota 69.

7 – Złoto deprawuje, pozbawia cnoty.

a. *Cnota tam za błoto, gdzie ma wagę złoto.* NKPP cnota 45.

b. *Teraz i cnota nie popłaca bez złota.* NKPP cnota 113, tamże war.: *Nie płaci się teraz pobożność i cnota, płatniejsza wszędzie marna bryła złota.*

c. *Kiedy brzękniesz kiesą złota, hart stalowy straci cnota.* NKPP złoto 40b.

8 – a. Nie złoto szczęście czyni. NKPP złoto 22.

b. *Nie kto ma złoto, ma perły, ma szaty, ale kto na swym przestał, to bogaty.* NKPP przestać b.

9 A – Za złoto wszystko można kupić: miłość/szacunek/prawo/poparcie/zwycięstwo.

a. *Złotem kupuje się miłość.* NKPP miłość 124.

b. *Osiół złotem obładowany ujdzie między pany.* NKPP złoto 25; tamże war.: *Osiół złotem okrywany jest w większym szacunku, niż rumak chudy.*

- c. *Wszyscy przed nim czapkują, gdy w kieszeni złotko czują.* NKPP złoto 31.
- d. *Kto ma złoto, ma prawo po sobie.* NKPP złoto 13.
- e. *Łatwiej o kredkę, kto ma złota dosyć.* NKPP złoto 16.
- f. *Orężem się wojuje, a złotem zwycięża.* NKPP oręż 3.
- g. *Bez złota i srebra nie wygrasz i zdziebła.* NKPP złoto 2.
- h. *Nie masz nic tak mocnego, czego by złoto nie zwojowało.* NKPP złoto 20.
- i. *Złotem wszystkie otwieramy zamki, jest to generalny wytrych.* NKPP złoto 20g.
- j. *Złoto orator najwymowniejszy.* NKPP złoto 45c.
- k. *Jako ryba wędą, a ptak jagodą, tak człowiek rad się da złotem ułowić.* NKPP złoto 12.
- l. *Aksamitu a złotu każdy pokłon daje.* NKPP kłaniać się 9.

10 – Nie wszystko złoto, co się świeci/poleruje.

Nie wszystko złoto, co się świeci. NKPP złoto 21, tamże war.: ... *gdzie zaświeci; ... co się pole-ruje; ... co się oczom świeci; ... co się świeci na człowieku; ... co się świeci, przizdrzyj się lepi, jest to śmieci; ... co się świeci, nie to ogień, co się nieci, nie to prawda, co się gada, nie święty, co się spowiada; ... co się świeci, często blask bije od szychowych nici; ... co wzrok blaskiem ludzi por.* K 1 Pieś 11.

11 A – Mowa srebro, milczenie złoto. NKPP milczenie 9.

11 B – Znam ja, co miedź, co ołów, a co drogie złoto. NKPP złoto 29a.

11 C – Ser na rano złoto, na południe srebro, na wieczór ołów. NKPP ser 9, war.: *Masło przed obiadem złoto, po obiedzie srebro, a po wieczery ołów.* NKPP masło 5, *Gość na pierwszy dzień złoto, na drugi srebro, na trzeci miedź i z domu wyjedź.* NKPP gość 23c.

12 – Złoto zdobywa się pracą.

a. *Praca z ochotą przerabia słomę w złoto.* NKPP praca 51.

b. *Kto się nie leni, robi złoto z kamieni.* NKPP lenić się 3, tamże war.: *Gdy się człowiek nie leni ...*

13 – Złoto złotem, choć w plugawej skrzyni. NKPP złoto 48.

14 A – Złoto idzie/lgnie do złota.

a. *Złoto idzie do złota.* NKPP Polska 30a, tamże war.: ... *lgnie ku złotu.*

b. *Złota przyrzucmy tu do złota.* LL 1964/1–2/148.

14 B – Idź złoto do złota, my, Polacy bardziej kochamy żelazo. NKPP Polska 30.

15 A – Złoto pada. NKPP złoto 46, tamże war.: *Istne złoto z nieba leci [= o deszczu po suszy letniej].*

PRZEPOWIEDNIE

15 B – Błoto [= deszcz, wilgotna ziemia] to złoto [= urodzaj, gwarantujący bogactwo].

a. *Na Gromnice po błocie, bydzie lato w złocie.* NKPP Matka Boska Gromniczna 22.

b. *Kiedy w święty Gawel słota, będzie w zimie dużo złota.* K 24 Maz 192.

c. *Na świętą Barbarę błoto, będzie zima jak złoto.* NKPP Barbara św. 5, war.: *Pośp Śląsk 22.*

d. *Święty Mikołaju wewieź nas do raju: daj nam tyle złota, ile mamy błota.* NKPP Mikołaj św. 12, tamże war.: ... *wprowadź nas do raju ...*

e. *Majowe błoto – to je złoto.* NKPP maj 18.

f. *Złoto za błoto.* NKPP błoto 24.

15 C – Kto sieje w błoto, ten zbiera złoto.

a. *Kto sieje w błoto, ten zbiera złoto.* NKPP siał 39b.

b. *Siej owies w błoto, a bydziesz zbierol złoto.* NKPP siał 39a; tamże war.: ... *będzie jak złoto.*

c. *Siej pszeniczkę w błotko, a będziesz miał kieby złotko.* NKPP siał 39c.

d. *Jarzyńę siej w błoto, będzie złoto.* NKPP siał 39d.

16 – Garncarz z błota narobi złota. Czub Aneg 164.

MODLITEWKI

17 – Święty Mikołaj obdarowuje trzy ubogie panny bryłami złota, chcąc uchronić je od śmierci/nędzy.

a. *Święty Mikołaju, jak przykażesz śmiecie, zwiérzeta cię usłuchają. Broń szkody wiele! Bronieś nagłej śmierci trzech panien ubogich, dałeś im trzy bryły złota z rąk najświętszych swoich, a one ci za ten dar dzięki uczyniły, pod twoje święte nogi miło się skłoniły.* K 19 Kiel 140.

b. *On [św. Mikołaj] trzema pannom daje złota bryły, by niedostatek i nędzę pokryły, i uniękały rozpusty światowej, dla nich gotowej.* Kot Zn 58.

18 – Jezus odkupił/wykupił świat nie srebrem ni złotem, lecz swoim żywotem.

a. *Tyś [Jezu] odkupił cały świat nie srebrem ni złotem – najświętszym żywotem.* Kot Zn 128, war.: TL 2005/1–4/86, Kot Zn 317; ... *nie miałeś się wykupić srebrem, złotem, tylko swoim drogim żywotem.* Kot Zn 436, por. LL 1964/4–6/130.

b. *O, mój Synu najmilejszy, mój kwiateczku najpiękniejszy, miałeś odkupić cały świat srebrem, złotem, przenajświętszym swoim żywotem.* Kot Zn 296.

c. *Chcieliśmy Twojego Synaczka [Jezusa] okupić srybłym, złotym, niebieskim żywotem.* Kot Zn 440.

ZAKŁĘCIA MAGICZNE

19 – Prątki leszczyny mają pokazać miejsce pokładów gór złota, srebra, pieniędzy, drogich kamieni i wszelkich skarbów.

[Zaklęcie używane przy ścięciu Wirguły – różdżki leszczynowej.] *W Imię Ojca i Syna i Ducha Świętego, ... ja was rznę i zaklinam was, prątki, ... wiedźcie mnie na miejsce pokładów gór Złota, Srebra i wszelkiego Skarbu zakrytego i zakopanego, pieniędzy i drogich kamieni ...* Baz Tatr 137; podob. ... *Boże, Ojczy Nieba i Ziemi, ... pokornie Ciebie proszę i żądam, abys raczył tym prątkom, które w rękach mam, tę moc i możność dać, aby mnie wiedły z tego miejsca na miejsce Złota, Srebra, pieniędzy, drogich kamieni i wszelkich Skarbów ...* Baz Tatr 138.

KOLEJY BOŻONARODZENIOWE I NOWOROCZNE

20 A – Trzej Królowie przynoszą Jezusowi złoto, mirrę i kadzidło/srebro.

a. *Przynieśli mu dary oto: mirrę, kadzidło i złoto.* Bart Lub 182, war.: Miod Pas 106, 178, Miłk Pas 322, 353, 417, 459, 478, 479, 501, 567, 620, Stel Pom 83.

b. *Temu królowi Zbawicielowi trzej królowie złoto, mirrę, kadzidło ochfiarowali. Złoto króla, kadzidło kapłana, a mirra, znaczyła mękę Pana.* K 5 Krak 199, podob. Miłk Pas 233, 457.

c. *Trzej królowie jadą z króleską paradą z dalekiej krajiny do dzieciny. Wiozą mirrę z Saby, kadzidło z Arabów, złoto od Mogola, dań dla króla. ... Józef powie: dość królowie, na tém złocie przy ochocie. Dziecina oczkami, skazuje rączkami, i mile przyjmuje, nie brakuje [nie robi wyboru].* K 20 Rad 82–83, war.: Miod Pas 173–174, Miłk Pas 346.

d. *Jeden miro – drugi kadzidło, a trzecij złoto, otrzymywali – w niebie korunę wszyscy trzy za to.* K 29 Pok 120–121; war.: *Trzej Królowie od wschodu jadą, pytają, do pana Jezusa z darami się udają. A jeden król bardzo wielkie dary darował, to Dzieciątko mirrą i kadzidłem obdarował. A drugi król jeszcze większe dary darował, to Dzieciątko srebrem i złotem obdarował. A trzeci król jeszcze większe dary darował, to Dzieciątko Jezu Chryste [!] ofiarował.* Kot Zn 403; war.: *Najpierwszy mu król mir z różą ofiarował, drugi go król srybrem złotem obsypował.* K 35 Przem 22, war.: Bart PKL 128.

e. *Że każdy w darach jako Panu przecie, niesie król złoto, a pastuch barana.* Miłk Pas 649.

20 B – Królowie przyjeżdżają do Boga ze skarbami: pieniędzmi i złotem, by nabyć jego łask.

Hola chłopcy, dalej z tej szopy, przyjechali królowie, wara, wara bratku, umknijcie się paniczom, niechaj skarby wyliczą, i pieniądze i złoto, bo przyjechali po to by Boga nawiedzili, łaski jego nabyli. Miłk Pas 193–194, Miod Pas 83, war.: Miłk Pas 54.

20 C – *Żydzi króla witajo, złoto i mire i kadzidło – podarunki dajo.* Bart Lub 226, war.: Bart Lub 254.

20 D – *Daję ci, Jezu, złoto, bo wcale nie dbam o to. Przyjmij, Jezu Panie, niech panuje twe królowanie.* Bart Lub 343.

20 E – Pan Jezus nie chce srebra złota.

a. *Przyjechali Trzej Królowie królować, chcieli Pana Boga słybrem złotem darować. A Pan Jezus srebro złota nie chciał brać, i tylko jem kozoł po całym świecie rozdawać.* Krzyż WiM 5/104, war.: Krzyż WiM 1/144.

b. *Przyszli byli Trzej Królowie, chcieli Panu Jezusowi złoto srebro darować. A Pan Jezus nie chciał srebra złota brać, tylko wszystkich niebem udarować.* Stel Pom 82; war.: . . . *tylko swoją cząstkę na ubogich dać.* Stel Pom 82; . . . *tylko wolał z apostołami wędrować.* Stel Pom 87.

c. [Nowonarodzony Jezus nie chce podarków.] *Bo on na ochotę i chęć, nie na złote patrzy podarki.* Miod Pas 37.

20 F – Złoto prawdziwe, najprzedniejsze – owoc ziemi – jest darem mędrców dla Maryi.

[Mędrzec do Maryi:] *Złoto prawdziwe, przyjmij prosim o to, owoce ziemi, najprzedniejsze złoto, ziemia ci pieśni śle z mym blaskiem słońca i do nóg twoich pada jaśniejąca.* Bart Lub 303, war.: Miłk Pas 686.

21 A – Zamiast złota trzeba oddać Jezusowi: miłość/wiarę/uczucie/serce.

a. *W szopie leży narodzony i we żłobie położony. Pójdźmy z ochotą do niego pochwalmy narodzonego. Za złoto miłość oddajmy.* K 5 Krak 251; war.: *Za złoto miłość oddajmy, kadzidłem Boga wyznajmy.* Miod Pas 71; . . . *my mu za złoto, z wielką ochotą serca oddajmy.* Miod Pas 180; war.: Miłk Pas 577.

b. *Jezusa narodzonego przywitajmy, Jemu po koledzie dary wzajem oddajmy. . . . Oddajmy za złoto wiarę, czyniąc wyznanie, że to Bóg i człowiek prawy leży na sianie.* TN Niemirówek 1979.

c. *I my dary, z serc ofiary dajmy Panu z Królami, miłość w złocie, zapach w cnocie . . .* Miłk Pas 458.

d. *Uczuć naszych złoto, a poświęceń mirę i kadzidło modłów, jako dary szczerze, ciągle nieśmy na cześć Pana, co nas wydarł z pęt szatana.* Miłk Pas 547.

21 B – a. *Pospieszmy siostry dajmy choć nie wiele, Panu w ofierze, gdy w złoto ubogie.* Miłk Pas 649.

b. *Wy też czem braciszku, wielcy chudeuszowie, co to boso chodziecie, uraczycie to Dziecię. Złota, miry nie macie, wiem że wszyscy wyznacie.* Miłk Pas 233.

c. *Lulajże, Jezuniu, na polskiej ziemi, choć chłodno i głodno, lecz między swemi. Nie złoto, nie mirrę, lecz ojców prochy, niesiemy ci w darze na dzień kłopoty.* Bart Lub 329, Bart PANLub 1/199.

21 C – Nad złoto należy szanować/ważyc Boga i przyjaciela.

a. *Przeto człowiek każdy, niech pamięta zawsze, jak się starać o to: by tego wiecznego, przyjaciela swego szanował nad złoto.* Miłk Pas 508.

b. [Serce] *ci [Jezusowi] oddajem z wielką ochotą, bo ciebie wyznamy nad wszelkie złoto.* Miod Pas 112; war.: *Bo Ciebie [Jezu] ważymy nad wszelkie złoto.* Miłk Pas 522.

22 A – Wieprz/dzik, ryjąc pod jedliną, wykopuje złotą bryłę [= słońce], z której złotnik robi złoty kielich/flaszę dla Pana Jezusa.

Cóż te wieprzocki robić będą? Tam pod jedlino ryły będą. Ryły, ryły i wryły, i wryły złote bryły. Dzień my to złoto podziejamy? Do złotnika zaniesiamy. Uleją nam złoty kielich, złotą flaszkę. Któż tam kielicham pijał będzie? Sam Pan Jezus po kolandzie. Sam Pan Jezus z aniołami, Najświętsza Panienska ze świętamy. Bart Lub 86, war.: Bart PKL 246, Bart PANLub 1/229, 230.

22 B – Gospodarz wyoruje złotą bryłę i robi złoty kielich dla Pana Jezusa, Matki Boskiej, aniołów/świętych.

a. *Wyjechali w czarne pole w czarne pole na podole, zawadzili pierwszą skibę wyorali złotą bryłę . . . Cóż z niego robić każemy? . . . złoty kielich i patynę . . . do kościoła zaniemiemy. A każ go tam postawimy? Na ołtarzu przy lichtarzu. Któż ta z niego pijał będzie? Sam Pan Jezus z aniołami, Matka Boska z świętanicami.* K 5 Krak 237, war.: K 16 Lub 110, Rog Śląsk 242.

b. *Gospodarzu, wstańże do dnia, urznij snopek albo ze dwa. Pojedziemy w czyste pole, wyorzemo jedną skibę. Jedne skibe, złote bryle, cóż my z tego wyrobimo? Złoty kielich wulejemo, chto z niego używać będzie? Matka Boska ze świętemi, sam Pan Jezus z janiotkami.* K 49 Sa-Kr 155–156.

22 C – Wieprz, ryjąc w grochu, wykopuje złote ziarno, z którego złotnik robi złotą carę/kielich/tacę/obrączkę dla panny młodej/pana młodego/swachów/druzbów/gospodarzy/Maryi/Jezusa/aniołów/świętych. [Motyw funkcjonuje także w pieśni weselnej.]

a. *Nasieliśmy grosku na przyłozku. A w tym grosku wieprzak ryje. I wyrył-ci złote ziarno, cóż z tém ziarnem cynić bandziem? Trzeba go dać do złotnika, do dobrego rzemieślnika; co uleje złotą carę. Któż tą carą pijać bandzie? Pani matka z panem ojcem, i dziewostąb z dziewostąbką. I swachowie ze swachami, druzbetkowie z druhenkami.* K 27 Maz 160; war.: *Srybne tyze – złoty kielich . . . młoda panna z družebkami, a młody pan z druhenkami* K 23 Kal 169; *Niech uleje złotą tacę . . . Najświętsza Panienska z swemi aniołami, i panna młoda z swemi druhnickami.* K 20 Rad 186; . . . *złoty kielich . . . sam Pan Jezus po kolędzie, sam Pan Jezus z aniołkami, my do grosku z tyzeckami* K 23 Kal 156; . . . *złoty kielich. Będą pijać gospodarze z gospodyniami, i pan młody z družbeckami, a panna młoda z druhnickami.* K 3 Kuj 290.

b. . . . *i wyrył-ci złote ziarno, już ci pilno, moja panno.* K 22 Łęcz 50; . . . *przyjmij-ze go młoda panno. Panno młoda z druhenkami, a pan młody z družbeckami. Wszyscy święci z aniołami, Matko Boska racz być z nami!* K 27 Maz 179; . . . *złote ziarno, a i podnieśże je młoda – panno.* K 22 Łęcz 69.

c. . . . *do złotnika powieziemy, aby wykuł obrączkę dla Kasieńki na rączkę.* K 24 Maz 285.

23 – Jawor zielony [= chłopiec] / jabłoneczka [= dziewczyna] są złotem pokrapiane.

Stoi jawor zielony złotem pokrapiany, a już ci mnie już odjeżdża najmiłszy kochany. K 1 Pieś 140, war.: *Pieś Śl 1/53, podob. K 1 Pieś 138; war.: A w sadeczku jabłoneczka złotem pokrapiana, widzi mi się, ma najmiłsza, coś mi malowana.* K 40 MazP 182.

24 – Złoto rośnie na sośnie i jest przeznaczone dla dziewczyny.

Stoi sosna, gdzie wyrosła, na tyj sośnie złoto rośnie. Złoto rośnie, złoto byndzie u naszej Kasieńki po kolędzie. Kot Rzesz 296, war.: Kot Rzesz 500, 506, 507, 508.

25 – Gaik/maik zielony jest złotem nakrapiany/w złote pasy/z poślacaną sieczką.

a. *W gajiku zielonym, złotem nakropionym, nowe latko i maj, Boże nam szczęście daj!* K 10 Poz 197.

b. *Wynieśliśmy mór ze wsi [marzannę], latorośl niesiem do wsi. Nasz maik zielony, pięknie przystrojony. . . . Na naszym maiku same złote pasy, cośmy nawieszały w te najdroższe czasy.* K 43 Śl 17–18, por. Rog Śląsk 205.

c. *Na naszym goiku poślacano sieczka, co ją poślacała szopieńsko dziewczeczka, całą noc nie spała, ino poślacała.* Dyg Kat 59.

26 – Pawie pasie [panna], piórka zbiera, piórka zbiera, wianki wije, wianki wije, złotem szyje; dary słała, komu chciała. Chod Śp 211.

WIDOWISKA BOŻONARODZENIOWE

27 A – Herod chce się wykupić od śmierci srebrem i złotem.

O, Herodzie, bój się Boga, bo śmierć stoi koło proga! [Herod] Mam srebra i złota dosyć, od śmierci się mogę uprosić! Bart Lub 224, podob. [Anioł mówi Herodowi o śmierci.] *Aniele, aniele, nie gadaj tak wiele, mam srebra złota dosyć, mogę się od śmierci odprosić.* Bart Lub 287.

27 B – Jestem król Herod z okrągłego świata, złotem, laorem przekwitają moje młode lata.

Dwor Maz 47, war.: Byst Etn 99.

PIEŚNI WIELKOPOSTNE I WIELKANOCNE

28 – Srebro, złoto, drogie kamienie to imię tego świata.

a. *Daj na śmiertnej pościeli pomnieć twoją mękę, naszą duszę polecić Ojcu Bogu w rękę; tego świata imię, srebro, złoto, drogie kamienie, by się nam nie słodziło tego czasu. Amen.* Pieś Pas 89.

b. *O kompletnej godzinie ciało grobu dano, ot miłosnych przyjaciół mirrą pomazano. Tego świata imię, srebro, złoto, kamienie, by się nam nie słodziło, rzeczmy wszyscy: Amen.* Pieś Pas 91.

PIEŚNI ŻNIWNE I DOŻYNKOWE

29 A – Na wianku dożynkowym szczerze/samo złoto/samo złoto drży [= ziarna zboża].

a. *Otwierajcie nam te wierzeje, bo w polu żytko się nie chwijeje, ... idziemy z wiejską robotą, niesiemy tu szczerze złoto.* Ad Pieś 102.

b. *Otwórz nam panie nowe drzwi, na naszym wionku złoto drży.* LL 1966/2-3/50; ... *samo złoto drży.* LL 1966/2-3/13.

c. *Nasz panie dziedzicu, prosimy cię o to przyjmij ten wianeczek, bo to samo złoto.* Or L 1929/71.

29 B – Srebro i złoto – zbiór z całego lata to boży dar.

Niech będzie pokwalony przez ten ganek zielony, stępuje w dziedzica dwór, niesie wszystek zbiór, srebro i złoto, cośmy zbierali bez całego lata, ten boży dar. TN Rechta 1978/79.

29 C – Nie srebro, ni złoto, tylko kłosy/plon są darem bożym i klejnotem.

Winsuje panu ni srebrem, ni złotem, tylo tem drogiem klejnotem – temy kłosamy, co na polu zbieramy. Dwor Maz 136; war.: ... *ni srebrem, ni złotem, tylo tem darem bożem.* Dwor Maz 136, podob. *Przyniosłam plon, do pana w dwor. Nie jest to ni srebro, ni złoto, tylo ten dar; co nam Pan Bóg zebrać dał. Bodaj pan za rok docekał.* Dwor Maz 186.

30 – Przede dworem kaczk w błocie, a pani chodzi w szczerem/samym/czernym złocie/srebrze/złotogłowie/aksamicie.

Przede dworem kaczk w błocie, nasza pani chodzi w złocie ... K 11 Poz 151, K 24 Maz 152, 204, Łęga Świec 96; war.: ... *w szczerem złocie ...* K 39 Pom 70, Kam Pom 245, K 40 MazP 487, Krzyż WiM 1/190, Łęga Malb 109; ... *czernym złocie ...* Biel Kasz 1/218; ... *jegomość chodzi w złocie ...* K 23 Kal 112; ... *samym złocie ...* Łęga Świec 96, Sych SGKasz 4/206; *Przede dworem kaczk w cebrze, nasza pani chodzi w srebrze. Przede dworem gęsi w błocie, nasza pani chodzi w złocie ...* K 3 Kuj 233; *U naszego pana kaczk grzebią w błocie, nasza piękna pani chodzi w samym złocie.* Gaj Rozw 120, war.: Biel Kasz 1/219; *Biała kaczeńka chodzi po błocie, a nasza pani chodzi we złocie ...* K 28 Maz 116; ... *nas jegomość w aksamicie, bo ją kocha należycie ...* K 46 Ka-S 11; ... *a przede dworem kaczk w życie, a nas pán chodzi w j-aksamicie.* K 24 Maz 206; ... *za dworem kaczk są w życie, nasa pani w aksamicie.* K 20 Rad 129; ... *a u naszej pani kaczk w rowie, a nasza pani chodzi w złotogłowie. A u naszej pani kaczk w życie, a nasza pani w jaksamicie.* K 28 Maz 115; ... *A przede dworem kury w sicie, a nasza pani w j-aksamicie.* K 22 Łęcz 38-39.

31 – U naszego pana trzy córki w dworze, a dla każdej córki wór złota w komorze. K 1 Pieś 254, 255.

PIEŚNI I PRZEMOWY WESELNE

32 – Złoto zdobi wianek pani młodej.

Przybliża się wianek w spokoju do stołu, ... ustąpcie wiankowi, proszę ja was o to, aby się z wianuszka nie obtrzęsło złoto; złoto się obtrzęsie, róże się zostaną, a ty piękna Marysiu zostań młodą panią. Kul Kosz 242.

33 – Panińska cnota droższa od przemijającego złota, srebra i pereł.

Paniński ubiór; panińska cnota droższa nad perły i złoto. Bo perły i złoto przeminą, a paniński ubiór i cnota na wieki słyną. LL 1960/2-3/39; war.: ... *nad srebro, droższa nad złota. Bo złoto srebro, wszystko przeminie panińska cnota nigdy nie zginie, wiwat.* TN Tuchanie 1978; war.: Dwor WMaz 129, 131, 132.

34 – Pan młody, pani młoda są ze szczerego/samego złota / we złocie / jak złoto / z zieleni / w zieleni.

a. *Roztwórcie nam się wrota, wieziem wam młodych ze złota.* Bart PANLub 2/336.

b. *Do ciebie, do ciebie Jasieniu jedziemy, jak nas doma przyjmiesz, żonkę przybierzemy, żoneczkę ze złota, otwórz, otwórz wrota ...* Płat Krak 621; war.: ... *synowe ze złota.* Bart PANLub 2/365; ... *niewiaste ze samego złota.* [A jakby u niej było wesele, to:] *Wieziemy ci zięcia ze samego złota.* LL 1957/1/36, war.: Dyg Kat 34, TL 1998/2-3/22, TN Krasew 1988; ... *prowadzimy ci [młodej] młodego ze szczerego złota.* TL 2005/1-4/51, war.: Bart PANLub 2/461; ... *jedzie Jasio ze złota.* Bart PANLub 2/307; ... *prowadzimy wam zięcia, "oj, jak z samego złota. Oj, jak z samego złota, "oj, i z samy zialani ...* Bart PANLub 2/93; ... *zięcia jak gomułę złota.* Oles Lub 91; ... *zincioska jak złoto.* LL 1966/2-3/49.

c. *Po błocie, bronne koniki, po błocie, bo wieziemy panne młode we złocie. Po ziemi, bronne koniki, po ziemi, wieziemy panne młode w zieleni.* Bart PANLub 2/365.

35 A – Korowaj jest obsypany szczerym złotem.

[O korowaju] *Na tym cisowym stole przeogromny dar stoi, cały masłem obliwany, szczerym złotem obsypany.* Hoł Wes 81.

35 B – Korowaj i gąsienki [= drobne ciastka weselne] złocą się na wesele.

Złoc się, korowaju, złocicie się, gąsienki. Złoc się, dobra dolo, nadobnej Kasienki. Hoł Wes 60.

36 – Deszcze padają złotymi kroplami, gdy młody Jasio jedzie do dziewczyny.

A z pod gory bujny wiatryk wieje, rano! rano! A zza gory młody Jasio jedzie, padajcie deszcze złotymi kroplami, rozbijajcie te ziemie, gdzie moj ojculko. Dwor WMaz 98.

37 – Dwór weselny jest srebrem złotem nakryty.

Gontami dwór pobity, srybłem złotem nakryty. Około dwora ziele, u jejności wesele. K 16 Lub 207, podob. K 16 Lub 244, Lud 1908/322.

PIEŚNI POGRZEBOWE

38 A – Od śmierci nie da się wykupić srebrem ani złotem.

Bo co mnie dzisiaj, to wam będzie potem, nie wykupisz się srebrem ani złotem, wszystko nie twoje, gdy śmierć zajrzy w oczy, czy w dzień czy w nocy. TL 1994/3-4/49.

38 B – Wobec śmierci perły i złoto z cesarskiej korony, marmurowe gmachy i złote dachy idą w błoto.

[Na nic miasta, zamki, fortece, które stawiają monarchowie.] ... *śmierć z błotem zmieszka złote dachy. ... Z drogiej purpury śmierć króla wyzuje, złotą koronę ziemią posypuje, z głowy cesarskiej wszystko w błoto, perły i złoto.* Etnl 1998 Szym 238-239.

38 C – Bym nad wszystkich ludzi był bogaty, drogie [z] srebra złota nosił szaty, ze wszystkiego kosztownego, śmierć mie ogołoci mizernego. Bart PANLub 2/667, war.: MWL Dębowa Kłoda 1976.

38 D – Wu wu wu – mnie chce zastwie, bym dał wór złota za życie, – nie przyjme, co to myślicie, musi umrzeć. Bart PANLub 2/683.

PIEŚNI ZALOTNE I MIŁOSNE

39 – Cnota panny jest jak bryła złota/korona złota/złota kula.

a. *Oj, u chłopca wiara – jako u psa para; u dziewczyny cnota – jako bryła złota.* K 40 MazP 529; war.: *Bo u chłopca wiara tak jak u psa para, u dziewczyn-in-i cnota jak korona złota.* Biel Kasz 2/301; war.: Biel Kasz 2/180, K 40 MazP 252, Cisz Sławek 79.

b. [Młodzieniec kradnie wianek pannie i ta robi mu wyrzuty.] *Bo u panny cnota jako kula złota, trza ją nad dyjament zachować.* Pieś Śl 2/670; war.: . . . *szanować.* Pieś Śl 2/671; war.: Pieś Śl 2/181, 669, ZWAK 1885/257.

40 A – Pan płaci dziewczynie bryłą złota/srebrem złotem za cnotę.

Wziął ci ją za rącki wziął ci ją za obie, i prowadzi bez dziedziniec do pokoju sobie. Postawił ją w rogu stoła, dał jej bryłę złota, ucies ze sie moja panno, bo to twoja cnota. K 6 Krak 153; war.: . . . *dał jej srybłą złota . . .* K 44 Gór 325; war.: K 16 Lub 277, K 48 Ta-Rz 109, Chod Śp 67.

40 B – Myśliwy chce płacić dziewczynie złotem za wianek [= cnotę] i dać jej: bryły złota/kulę złota/trochę złota/złoty pierścionek/sygnet/łańcuch/zegarek/berło/kolczyki/złote góry/dukat złoty/talar złoty/brylant złoty/diamenty.

Gdy sie grzečna panna ze snu wzbudziła, wydzi myśliwego, mówi: cóż takiego! Wszak wydzisz, żem dziewczyna, iżem nie jest żadna leśna zwierzyzna. Mam ja bryły złota, podaruję tobie, żebyś mnie puściła ku swojej osobie. Idź, zdrajco, nie bądź mi katem, nie róbże mi wstydu przed całym światem. Mam ja dyjamenty, podaruję tobie, żebyś mnie puściła ku swojej osobie. Rób, co chcesz, powiem każdemu, iżesz był przyczyną smutkowi memu. K 45 Gór 234; war.: . . . *bryłę złota . . . dyjament . . .* K 57 RuśC 1169; . . . *bryłę złota . . .* MAAE 1908/178; . . . *troche złota . . . Cisz Sławek 121; . . . trzy kule złote . . .* Rog Śląsk 39; . . . *kulę złotą . . .* Rog Śląsk 34, war.: Płat Krak 634; . . . *kulę złota . . . i diament . . .* Lom Śląsk 350; . . . *złoty pierścionek . . .* K 50 Sa-Kr 315, war.: Biel Kasz 2/327, Krzyż Kuj 1/227, Stoin Żyw 109, 110; . . . *złoty pierścień . . . złoty łańcuch . . . złoty dukat . . .* ZWAK 1885/268; . . . *zegarek złoty . . .* K 16 Lub 305, war.: Bart PANLub 4/149, K 73 Krak 2/18; . . . *złoty zegarek . . . złoty pierścionek . . .* Bart PANLub 4/150; . . . *złoty pierścień . . . złoty zegarek . . .* K 45 Gór 235, war.: Krzyż Kuj 1/227; . . . *złoty segnet . . .* K 57 RuśC 1166–1168; . . . *sygnet złoty . . . talar złoty . . .* K 50 Sa-Kr 317–318; . . . *dukaty . . .* K 28 Maz 308–309; . . . *dukat złoty . . . sygnet złoty . . .* K 19 Kiel 158; . . . *wyjął brylant złoty . . .* K 57 RuśC 1167, war.: LL 1960/4–5/38; . . . *złote berło . . .* Cisz Sławek 121; . . . *złote kulczyki . . .* Stoin Żyw 110, podob. Bart PANLub 1/385.

40 C – Dziewczyna chowała cnotę jak w skrzyni złoto i oddałaby Jasiowi złoty pierścionek/milony, aby jej ją wrócił.

A gdzieś się podziata, moja pięsa cnoto? Chowałam ja cię jako w skrzyni złoto. Dałabym ci dała pierścioneck złoty, żebyś ty mi oddał choć potowę cnoty. Zebyś mi Marysiu dwa pierścienie dała, juz się twoja cnota z moją pomięsała. K 25 Maz 73–74, war.: K 6 Krak 404, K 73 Krak 1/308, Her Kal 135, podob. Płat Krak 78, 454.

40 D – Przez brylant i złoto dziewczyna będzie miała dziecko.

[Córka mówi matce, że będzie miała dziecko.] *Ach córkó, córkó nicnoto, wszystyko to zrobiło bryjand i złoto.* LL 1960/4–5/38.

41 A – Uboga sierota nie ma srebra ani złota, tylko cnotę/wianeczek.

a. *Ubogom ja matke miała, poságu mi nie dawała, ani srybła, ani złota, bo ja ubogá sierota.* K 25 Maz 222, podob. *Ni ja mam psieniużków, ni żadnygo złota, ino jestym tilko uboga siyrota.* Krzyż WiM 2/86, Krzyż WiM 3/111.

b. *Ja sierota – nie mam srebra, złota jeno cnoćeńkę.* K 1 Pieś 9.

c. *Jo majyntku ni mom i nie bynde niata, pyto my sie durni, cy go bynde chciała. Jo ni mom majyntku ni zodnygo złota, bo jo jest we śwecie ubogo siyrota.* Krzyż WiM 3/153.

41 B – Uboga sierota nie ma srebra i złota, ale cieszy się ze swego ubóstwa.

Ty myślisz, że ja szczęśliwa, że nie mam srebła i złota, cieszę się z mego ubóstwa, chociażem biédna siérota. ZWAK 1878/101.

41 C – Krakowianka / uboga sierota / ... nie ma srebra ni złota i nie chce króla za męża.

[Król mówi:] *Pojmij pojmi, śliczna krakowianko, choć mnie pana samego. Nie mam srebra ni złota, dy ja biedna sierota; pojmi pojmi, śliczny królewiczu, co ci Pan Bóg przeznaczył.* K 1 Pieś 263, war.: Krzyż WiM 2/50, 51, 52, 53, Krzyż Kuj 1/183, K 28 Maz 227, 300, 301, K 16 Lub 293, Tac Opol 56, Pieś Śl 1/68, Kot Zn 300, ZWAK 1895/228, Pawl Mer 153.

41 D – Uboga sierota wyszywa samym srebrem złotem i nie chce od króla srebra ani złota.

Pod Warszawą ganecek, a w tym ganku domecek. Tam ci, tam ci śliczna Unieździänka srebrem złotem wysywa. Jak sie pan król dowiedział, srebra, złota zästać jej dał: przyjmij, przyjmij, śliczna Unieździänka, od mie, króla samego. Ja uboga sierota nie chce srebra ani złota. Jak sie pan król dowiedział, po kacika postać dał ... K 40 MazP 379, war.: K 39 Pom 201, Krzyż Kuj 1/183, K 40 MazP 380, Stef WarmPś 1/24, Kot Zn 300, K 26 Maz 286, Bart PANLub 4/46, 47, 48; ... *samym złotem wysywa ... O ty, królu we złocie, daj mi spokój sierocie, niech sobie ten śliczny mój wianeczek aż do śmierci zachowam.* Pieś Śl 2/44, podob. MAAE 1912/128.

42 – Dziewczyna nie ma srebra ani złota, a jej skarb/posag to wianuszek/poczciwość/uczciwość i cnota.

a. *Piękną była chwałą Bogu, poszłam za mąż bez posagu. Ani srebra, ani złota; wydała mnie piękna cnota.* K 28 Maz 283.

b. *Ni mam ja majątki ani srybła i złota, wszystek mój majątek: wianuszek i cnota.* K 39 Pom 133; war.: ... *poczciwość i cnota.* Łęga Świec 171; ... *ucciwosc o cnota.* Biel Kasz 2/304.

c. *Nie mam srybła ani złota, cały mój skarb jedna cnota. Srebra złota nie trza tracić. Naucze mnie, cém mam płacić?* K 21 Rad 76, war.: K 27 Maz 351, K 48 Ta-Rz 190, Pieś Śl 2/236.

43 – Cnota dziewczyny była kiedyś jak złoto, teraz jest jak błoto.

Cnota moja, cnota, byłaś kiedyś złoto; teraz mi się mienisz, jak w kolei błoto. Pol Rud 141, podob.: *Cnota moja, cnota przepijałaś złoto. Terazżeś "upadła, jak listeczek w błoto.* MAAE 1898/86.

44 – Wianeczek i cnota dziewczyny jest lepsze niż złoto/koniczek ze złota chłopca.

a. *Idź se precz, nie zważam o to, lepszy mój wianeczek niż twoje złoto.* Bart Lub 318.

b. *Nie, nie, nie, nie stoje o to, wołę swój wianeczek niż twoje złoto.* Płat Krak 633.

c. *A lepsy, Stasiniu, mój wianek i cnota, niśli twój, Stasiniu, kunicek ze złota.* LL 1966/2-3/18.

45 – Na jabłoneczce w dolinie jest dość srebra złota, które chłopiec może uciąć na wieniec [= dziewczyna jest gotowa do przyjęcia kawalera].

Stoi jabłoneczka w dolinie, srebra złota na niej dość dla mnie [dziewczyny]. Weźże ty, Jasinku, ostry miecz, utnij srebra złota na wieniec. Pieś Śl 2/311, war.: Rog Śląsk 132.

46 – Dziewczynie rośnie brzuszek i nie pomoże jej nawet sztukowanie pasa/łańcucha samym srebrem, złotem, sznurowanie/wiązanie się srebrem, złotem / kawałem złota / złotem i perłami / złotymi wstęgami/spangami/sznurami.

a. ... *mniałam ja złoty pas, teraz mi nie chce stać. Moja kochanecko, nadstukuj wstążeczką, ej, będziesz ty, będziesz jesse raz dziewecką. Choćbym stukowała ze srebra, ze złota, juz mi się nie wróci moja miła cnota.* K 40 MazP 298, war.: K 40 MazP 297, Gaś Mazur 51, Krzyż WiM 3/203; ... *ze samego złota ...* K 46 Ka-S 153, Sob Wielk 175, Pieś Śl 2/701, ZWAK 1885/203; ... *samym złotem ...* K 22 Łęcz 101; ... *i kawałem złota ...* K 40 MazP 285; ... *żebym'ć go wiązała złotem ...* K 25 Maz 63; ... *nie załowałabym srebra i złota ...* K 27 Maz 292; ... *choćbym ja się snuowała złotem i perłami, juz nie bande cery miała przed kawalerami.* K 26 Maz 253, K 48 Ta-Rz 110, Chod Śp 69; ... *złotemi wstęgami ...* K 6 Krak 153, K 18 Kiel 151; ... *złotymi spangami ...* Stoin Żyw 165; ... *złotemi sznurami ...* K 11 Poz 207, K 73 Krak 1/328, 329; ... *miałach strzebny łańcuch, ni może mie obstać ... nadstawiła ze samego złota ...* ZWAK 1885/203, Pieś Śl 2/701.

b. [Sznuróweczka dziewczynie nie staje.] *Nadsztukuj sobie tasiemkom, a to jeszcz ben-dziesz panienkom. Żebym wiedziła i o tem, nadsztukowała bym i złotem.* Krzyż Kuj 1/235.

47 A – Panna złotem srebrem szyje/wyszywa/toczy [= czeka na przyjazd chłopca].

a. *Podalonko siadaj z nami. Nie będziesz tam nic robiła, jeno złotem srebrem szyła. Złotem szyje srebrem toczy zapłakała modre oczy.* K 1 Pieś 117–118, war.: Kot Rzesz 344, K 44 Gór 281–282, 287, podob. K 40 MazP 318, K 73 Krak 1/343; . . . *złoto srebłu będziesz szyła. Złoto szyji, srebłu toczy, zapłakała Kasia oczy.* Bart PANLub 2/343, Bart PANLub 4/351.

b. [Ranny chłopiec pisze kolejno list do ojca i matki, by podali mu wody ze studni. Oni nie mogą.] . . . *I trzecie p[i]sani napisał, swej kochance zesłał. Ona złotem szyła, srebrem wyszywała, wodniczki mu podała.* Pieś Śl 2/483.

c. *Jest na morzu gajecek, w tym gojecku dómecek, tam w nim siedzi ślicno rumniendzionka [od miasta Ryn], srybrym złotym wysywo.* Krzyż WiM 2/52, war.: Krzyż WiM 2/53.

d. *Trzy nas córy matka miała, wszystkim dobry posag dała. Jednyj dała parę koni, drugij dała sto cerwonych. A mnie trzecij igielnicę, na mój krwawy wyrobecek. Złotem syje, srybrem tocy, zapłakała carne ocy.* K 25 Maz 96, war.: Chm Lub 76.

47 B – Dziewczyna może złotem srebrem tkać/szyć i utrzymywać chłopca.

[Mówi pan:] *Nie chciałaś ty dworoka, a teraz mosz żebroka. Moga złotam ślebram tkać, moga Jaśka wychować.* Stef WarmPś 1/50; war.: Moge-ć i ja złotym szyć, potrafie Jaśka wyżywić. Krzyż WiM 2/94.

48 – Weźże mnie Jasiu za żone, dam ci pierzyne puchowe, pierzyne puchowe ji złoto gótowe, weźże mnie Jasiu za żone. TN Lipsko 1966.

49 A – I. Jasio daje swoje konie kować szczerym złotem srebrem. II. Konie Jasia złotem srebrem, brząkają.

a. *Śtéry kunie Jasio miał, wszystkie złotem kować dał. A od kazdej podkowy, talar bity gotowy. Kiedy na most stapały, scérem złotem brząkały. A jak z mostu schodziły, scére złoto gubiły.* K 27 Maz 286; war.: . . . *kiedy na prom (v.) most stapały, scérem złotem brząkały.* K 25 Maz 63; . . . *szczerem złotem kować dał.* K 40 MazP 552; . . . *srebrem złotem kować dał.* K 25 Maz 63; war.: Biel Kasz 2/219, K 40 MazP 296, Stef WarmPś 1/38, Krzyż WiM 2/38, Bart PANLub 4/455, K 22 Łęcz 105, K 26 Maz 218, 250, K 27 Maz 287, LL 1959/3–4/65.

b. *Ćtery konie wstawajcie, złotem srebrem brząkajcie. Ćtery konie wstawaly, złotem srebrem brząkały.* LL 1961/3/24, podob. K 26 Maz 249, K 41 Maz 29–30.

49 B – Kochanek/młodzian błyszczący od złota.

Jedzie do ciebie kochanek, błyszczący od złota . . . Pieś Śl 1/105, war.: . . . *jedzie do cie piękny młodzian cały od złota.* K 3 Kuj 278.

49 C – W złocie, w srebrze sługi pana, który jedzie szukać żony.

Przez litewski łan jedzie, jedzie pan; przed nim, za nim jego cugi, w złocie, w srebrze jego sługi. Jedzie w gościnę. Gąs Mazur 29, war.: Biel Kasz 2/53, Krzyż WiM 2/74, 75, TN Jacnia 1964, Kot Rzesz 357, LL 1962/4–6/97, por. Wój Klech 224.

50 – Dziewczyna nie powróci na swoje pole, choćby się tam miało rodzić srebro złoto.

[Nóżki dziewczyny nie będą chodzić na kozakowskie pole.] *Ani nożki chodzić, ani rączki robić, choćby się tam miało strzebło złoto rodzić. Bodej go nie było, by się nie rodziło, mojemu serduczku żálu nie robiło.* Pieś Śl 2/267, war.: ZWAK 1885/173; . . . *Żeby się rodziło samo srebro złoto, już ja nie powróce w to głybockie błoto.* Krzyż Kuj 1/195; . . . *ani roncki robić, boby się musiało strzybło złoto rodzić.* Pieś Śl 2/275.

PIEŚNI RODZINNE I STANOWE

51 – Choćby synowa srebrem złotem szyła/wyszywała/haftowała, złote kwiaty szyła/złote góry wiła/złote łóża słała, to jej teściowa powie, że nic nie robiła/nie umiała.

a. *Ażeby synowa złotem wyszywała, to jój matka powie, że nic nie umiała.* K 22 Łęcz 84, war.: Krzyż Kuj 1/129; war.: . . . *śrębłem złotem syła . . .* Święt Nadr 155.

b. *Mężowskiej macierzy kaci nie dogodzą, żeby złotem wysywał, powie, że nie robią.* K 46 Ka-S 225.

c. *Choćby niewiasta złote kwiaty syła, matka się jój spyta: cóżeś mi robiła?* K 44 Gór 427, war.: K 44 Gór 428, MAAE 1907/128; . . . *jesce matka powie, że nic nie robiła.* Stoin Żyw 372, podob. Lom Śląsk 422, ZWAK 1890/109; . . . *zebyś ty synowa złotem haftowała, to ci matka powie, żeś ty jeno spała.* K 25 Maz 104.

d. *Chociaż by synowa złote góry wiła, to teściowa powie, że nic nie robiła.* Krzyż Kuj 1/130, war.: *Choćby ta niewiasta złote góry miała, kochankowa matka będzie narzekala.* Tac Opol 217.

e. *Choćby ta niewiasta złote łóża słała, ta chopowa matka będzie narzykala.* Tac Opol 217.

52 – Mężobójczyni bezskutecznie próbuje wykupić się od kary srebrem złotem.

Nie wieźcie mnie przez bramę, bo ja wam tam zostaną. Tylko wieźcie przez Kraków, bo ja tam mam dwóch bratów. Srebrem, złotem obsypią, mnie od śmierci okupią. Srebra złota, nie chcemy ciebie na śmierć wieziemy. K 1 Pieś 16; war.: . . . *Was we złoto obsypią, sie od śmierci wykupia. Kiej my złota nie chcemy, ciebie zgubić musimy.* Pieś Śl 1/1.

53 – Wdowa dla swoich dzieci dwór buduje, złotem go maluje.

Wdowa dwór buduje złotem go maluje; Cóż ci wdowo po tém po tym dworze złotym? . . . Mam ja troje dziątek samam jako kwiatek. K 1 Pieś 241; war.: *Wdowa dwór buduje, król sie jej dziwuje. Co ci, wdowo, po tém, po tym dworze złotym. Ta ma troje dziątek jako z róży kwiątek.* K 40 MazP 194.

54 – W której wsi błoto, tam dziewczyny/parobki jak złoto/z samego złota/ze szczerego złota.

Na Pławie woda, w chłopcach nieuroda, w Charzewicach błoto, dziewczyny jak złoto. Gaj Rozw 210; war.: *Na masłowskiem polu stoi fura błota, masłowskie dziewecki są z samego złota. Żeby w tym Masłowie wody nie topiły, toby Masłowianki we złocie chodziły.* ZWAK 1880/153, war.: ZWAK 1886/313, Bąk Gręb 73, Gąs Mazur 121, Stoin Żyw 144, Cisz Sławk 127, Sad Podh 115, podob. ZWAK 1890/16; . . . *brejdynskie parobki ze szczerńego złota.* Stef WarmPś 2/65.

55 A – Pas z mosiężnymi kólkami/cęteczkami świeci się niby/jak złoto.

Pas czerwony z sprzączkami z mosiężnymi kólkami, i to się świeciło niby złoto było, tak śliczne. K 6 Krak 194, ts. Pau Gal 198; war.: . . . *z mosiężnymi cęteczkami, tak pięknie świecące, jak złoto będące.* Miłk Pas 700 [pieśń szlachty zagonowej do tańca mazura].

55 B – Pasik z jęczmiennej słomy świeci się jak gdyby złoto kapalo.

Miałem ja [mazur] pasik sobie robiony, kutas u niego z jecmienny słomy. O i tak się to świeciło, da gdyby złoto kapalo. K 25 Maz 132.

55 C – Żółty kołnier z płaszczka świeci się jakby samo złoto.

Miałem deliją [delia = rodzaj płaszczka] z wyszewką, żółty kołnier z podszewką. Tak się to świeciło, jakby samo złoto było, bo złoto, bo złoto. K 21 Rad 72.

PIEŚNI DZIADOWSKIE

56 – Ubogi Łazarz stanął w progi bogatego człowieka, który ze złota srebra miał szaty.

Był to człozek bogaty, ze złota szlebra mniół szaty, buł też Łazarz łubogi, stanół w bogacza progi. Stef WarmPś 2/90; war.: . . . *człek bogaty w złoto srebro i szaty . . .* Nyr Kar 55; war.: Biel Kasz 2/18, Krzyż WiM 2/138, 139, SOWM 1/174.

PIEŚNI GÓRNICZE

57 A – Górnicy wydobywają spod ziemi złoto, srebro, minerały.

Bo skądżeby brał świat cały złoto, srebro, minerały, kieby nie ludzie górnicy, ci podziemni rzemieślnicy? Lom Śląsk 347.

57 B – Górnik z ziemi dobywa złoto, srebro, żelazo, miedź.

Pan, rzemieślnik, stary wszycie mają przez ręce górnicie złoto, srebro, żelazo, miedź, górnik musi z ziemi dobyć. Lom Śląsk 347.

57 C – Hutnik przetwarza srebro, złoto, miedź, ołów, cynk i nikiel.

Z górnika żyją hutnicy, również także rzemieślnicy. . . . Bo cóż hutnik czynić będzie, gdy produktów nie nabędzie, galmanu [= minerał wydobywany na Śląsku do XIX w.], węgla i rudy? . . . Rudy rozmaite i wota wyrabiają z srebra, złota; miedź, ołów, cynk i niklowe mamy monety, te nowe. Wał Śląsk 35.

58 – Robotnicy pracują, by panom mogło złota do kieszeni przybywać.

Takie życie robotnika . . . Aż do śmierci pracować, żur z wodzionkom spożywać, żeby mogło panom złota w kieszeń przybywać. Lig Górn 219, war.: Dyg Kat 384.

PIEŚNI RELIGIJNE I PIEŚNI O ŚWIĘTYCH

59 – Król daje świętej Dorocie srebra i złota, ale ona nie chce być jego.

Była to święta Dorota, pobożnego żywota. Przyszła pod królewskie wrota, nadał jej król sribła i złota. Doroto (moja), Doroto, nie mogłabyś ty moją być? Będzie nam cały świat służyć. Szkaradniku szkaradny, w ludzkych's oczach podobny, cy ty możesz mi to wyrzć, by ja mogła twoją być? K 17 Lub 14, war.: K 22 Łęcz 170, K 19 Kiel 139, Kot Zn 151; . . . *dodał jej król srebra i złota, i trzy kwiateczki lelii . . .* Kot Zn 150, por. Krzyż WiM 2/109.

60 A – Jak złoto ogniem wyczyszczają, tak świętego Jana z Bolesława ogniem doświadczają.

[Św. Jan z Bolesława – Nepomuceński:] *Złoto ogniem wyczyszczają, mnie zaś ogniem doświadczają, ochoty dodawają, rany twe wyrażają.* Krzyż WiM 5/127.

60 B – Błogosławiona Salomea jest jak złoto w ogniu trzykroć przeczyszczone.

Tobie [bł. Salomei] dni śmierci z nieba objawione, o złoto, w ogniu trzykroć przeczyszczone. Lom Śląsk 429.

61 – Cztery wieki są w biegu świata: złoty, srebrny, miedziany, z żelaza i gliny.

Cworaki stan wirazóni w psiśmnie biegów świata, piyrwse złoty, drugi srybrny upłynięli lata. Trzeci wiyk przszipad mniedziany na ich gorsy sini, najgorsi nas cas zmniysany z zielaza i glini. Krzyż WiM 5/61.

BALLADY

62 A – Jaś namawia Kasię, żeby z nim uciekła i zabrała z domu srebra złota dosyć.

a. *Jasio konie poił, Kasia wodę brała, on sobie zaśpiewał, ona zapłakała. Nie płacz, Kasiu, nie płacz, nabierz złota dosyć, żeby miał co wrony koń pod nami nosić. K 1 Pieś 27–28, war.: . . . nabierz srebra dosyć, co ten bronny konik będzie miał co nosić. O mój Jasiuleńku, srebra wziąć nie może, bo jest kłódkowane w tej nowej komorze. K 1 Pieś 61; . . . srebra złota dosyć . . .* K 1 Pieś 30; war.: K 1 Pieś 31, 33, 35, 39, 41–47, 49–50, 52–54, 56, 59, 64, Biel Kasz 2/84, 85, Kam Pom 81, Łęga Malb 145, Łęga Świec 168, Krzyż WiM 2/87, 88, 90, 92, Gaś Mazur 139, Krzyż Kuj 1/184, 185, K 46 Ka-S 237, Ol Podl 136–137, K 27 Maz 321, K 28 Maz 288, Bart PANLub 4/49–51, 53, K 19 Kiel 148, Rog Śląsk 78, Pieś Śl 1/11–12, 16, Pieś Śl 2/12, 15, Święt Nadr 167, K 6 Krak 168, 169, K 73 Krak 1/361, 504, Pau Gal 92, K 45 Gór 7, K 50 Sa-Kr 226–227, 228–229, LL 1976/4–5/89, MAAE 1908/194, ZWAK 1878/78, ZWAK 1886/123, Was Jag 187, Chod Śp 59, → złote przedmioty nr 70.

b. *Cicho dziwczu, nie płacz, mami złota d^u osic, bądze mńał nasz k^u óńik za nami c^o n^u osic.* Kam Pom 267; . . . *ślebra dosyć . . .* Stef WarmPś 1/25.

62 B – [Kozak] przyjechał do niej – z trzema furoma. Na jednej furze skrynki, pierynki, na drugiej furze srebro i złoto, na trzeciej furze oboje młodzi. Jechali sobie z wielką paradą, za nimi żydzi szukać – gromadą. K 28 Maz 313; ... na czwartym wozie – srebro i złoto ... K 28 Maz 312.

63 A – Dziewczyna, która uciekła z domu z Jasiem, chodzi w złotogłowie/złotej chuście. Bracia odnajdują ją, zabierają srebro złoto i zabijają chłopca.

[Bracia gonią siostrę, która uciekła z Jasiem.] Dościgli ją aż we Lwowie, ona stoi w złotogłowie. Witajże ty, Kasiu nasza, gdzieś podziła swego Jasia? Oto jest za stolami, pije piwko z husarami. ... Srebro złoto odbirajcie, mego Jasia nie rubajcie. Srebro złoto odebrali, mego Jasia porubali. K 1 Pieś 245, war.: K 1 Pieś 241–244, 247, Łęga Malb 142, Krzyż WiM 2/54, K 12 Poz 213, 214–215, K 26 Maz 282, K 27 Maz 326, Bart PANLub 4/44, K 73 Krak 1/369, Pau Gal 103–104; ... nasza Kasia w złotej głowie. Kam Pom 31–32, K 12 Poz 213, Krzyż WiM 2/55, 57, Gaś Mazur 103, TN Chmielek 1960, Pau Gal 103.

63 B – Gnali, gnali, nie dognali, aż do miasta przyjechali. Ona [siostra] chodzi po ryneku w zielenuchnym klejczyrecku [od niem. Kleid – ubiór]. Ona chodzi od drzwi do drzwi, złoto srebro na niej rzędzi. Złotem srebrem syje tocy, wypläkälä modre ocy. K 40 MazP 377.

64 – Kuźnia jest murowana, srebrem złotem oblewana/wybijana/zasypana.

Stoji kuźnia murowana, slybrym złotym oblywana. A w tej kuźni kowal kuje, niegdy "ognia nie zgasuje. Krzyż WiM 2/39; war.: złotym slybrym wybijano. Krzyż WiM 2/39; ... stoi złotym zas-ipana. Krzyż WiM 3/15.

65 – Gdyby zbójnik wiedział, że umrze, kazałby sobie pozłocić szubieniczkę od nieba do ziemi.

[Zbójnik zabił dziewczynę i został skazany na szubienicę.] Oj, zeby já wiedziál, kiedy będę wisiál, kazátłbym pozłocić siubiénickę dzisiáj. O, zeby já wiedziál, o której godzinie, kazátłbym pozłocić od nieba do ziémie. ZWAK 1880/160, war.: ZWAK 1890/225, Stoin Żyw 95, Pieś Śl 1/18, Rog Śląsk 65, por. K 73 Krak 2/166.

BAJKI

66 A – Za garniec złota, kosztowności i brylantów górnik zaprzeda je duszę diabłu.

[Górnik zaprzeda je diabłu duszę za to, że go wybawił z biedy.] Wykopał [górnik] cały garniec złota, kosztowności i brylantów. Sprzedał to wszystko, kupił dom, ojców wziął do siebie, a dzieci na szkoły posłał. Sim ŚlOpol 77.

66 B – W zamian za brzęczący i błyszczący kruszec – złoto chory chłopiec oddaje duszę diabłu.

[Diabeł przychodzi do chorego Tomka. W zamian za złoto Tomek ma mu później oddać duszę.] O jakżeż rozradowało się serce Tomka, gdy posłyszał brzęk złota! ... Ale w tém coś pociemniało mu w jego myśli, bo się zadumał; lecz spojrział na błyszczący kruszec, i smutek zniknął. K 14 Poz 241–243.

66 C – Diabeł myśląc, że uda mu się zabrać duszę chłopca, pożycza mu całe swoje złoto i jeszcze leci do piekła po dodatkowy worek, ale zostaje przechytrzony.

Się zgodził kiedyśik raz diabeł pozycić chłopu tyle złota ile jego sie zmieści w piascie od woza, pod warunkiem, że jak za rok złota nie odda, to diabeł zabierze jego duse do piekła. [Mądry chłop wykopał jamę i nakrywa kołem od wozu.] Wyproznił diabeł wszystkie swoje kiseni ze złota, a piasty nie napęłnił. Poleciał do piekła, przynios cały worek złota, które tes znikło bez śladu w piascie. ... A po roku chłop zasypawsy jame, napęłnił piaste dwoma garzciami złota i oddał je diablówi. LL 1960/2–3/86.

66 D – Diabeł obdarowuje biedaka workiem złota, które próbuje wykraść bogacz. Za ten czyn zostaje porwany do piekła.

[Diabeł obdarował ubogiego wieśniaka workiem złota. Złoto mierzono miarką.] Na trzeci dzień ... przyszła żona bogatego sąsiada, by pożyczyć miarki. Ze zdziwieniem dostrzegła

w niej trzy sztuki złota tkwiące za obręczami. . . . Bogacz postanowił podstępnie wytudzić biedakowi złoto. Ubrany w skórę wotu, straszyl wieśniaka w nocy i udając diabła żądał wydania złota. [Diabeł porwał bogacza do piekła.] Lom Baj 166.

66 E – I. Diabeł – kogut za darowanie życia daje kucharce zapaskę pełną złota. II. Za czartowskie złoto kobieta funduje kaplicę, bo inaczej użyte pieniądze wyszłyby jej na złe.

[Kogut, którego ma zarznąć kucharka, ucieka jej do lochów pod kamienicą Krzysztofory w Krakowie. Idzie go szukać.] . . . widzi przed sobą nagle owego koguta, ale z rogami na głowie i poznała, że to był djabeł. Za życie, które mu darowała, nasypał on jej pełną zapaskę złota i przykazał, aby idąc napowrót nie obejrzała się poza siebie . . . [Ogląda się, ale wtedy drzwi piwnicy zatrząskują się i urywają jej piętę.] Za pieniądze pozyskane z czartowskiej poręki, fundowała kaplicę u Panny Maryi; inaczej użyte, byłyby jej uszły na złe. K 5 Krak 20.

67 – W jaskini czterdziestu zbójców, która otwiera się na odpowiednie słowa, ukryte jest złoto.

[Biedny brat widzi ukrytą jaskinię czterdziestu zbójców, którzy trzymają w niej skradzione towary.] . . . skrył się. I ón potem posed i powiada: „Cézama [sezam „to taka jaskinią w skale”], otwórz się!” Cézama się otworzyła, nabrał pomiędzy drzewo złota i ledwo te muły ściongły, bo to mułami był. Przywiózł. Jak przywóz, posed do tego bogacza ćwierci pozycyc, mierzyć to złoto. [Brat – bogacz również idzie do jaskini.] Tam nie wiedział, które złoto brać przodzi, tyle było. [Później zapomina hasła, nie może wyjść i zostaje zabity przez złodziei]. Cisz Krak 106, podob. Cisz Krak 99, K 14 Poz 139, por. także Sim Gad 233.

68 – I. Lew, w podziękowaniu za pomoc, pokazuje królewiczowi górę, w której można kopać złoto. II. Królewicz kopie kruszec – złoto – w górze i wymienia go na pieniądze.

[Królewicz wyciągnął cierń z łapy lwa. Lew mówi w podzięce:] Spojrzyj na wschód; ta wielka góra ma złoto w sobie. Idź kiedy chcesz, i kop tyle złota ile ci potrzeba będzie. . . . udał się do złotej góry i nakopał złota. Opatrzony znaczną ilością kruszcu, który wymienił na pieniądze, poszedł królewicz ze siostrą dalej i długo po świecie chodzili. K 8 Krak 28.

69 A – Złoto wyzwala w ludziach chciwość i popycha do zbrodni.

[Trzech chłopów idzie przez las i widzi starca, który bije duży worek kijem. Starzec twierdzi, że w środku jest śmierć i daje im worek. Chłopi widzą w worku bardzo dużo złota, dzielą się nim po równo. Jeden z nich idzie do wsi po jedzenie. Podczas jego nieobecności dwóch zjawia się, by go zabić i podzielić się jego złotem. Chłop ten jednak kupuje truciznę i wkłada ją w jedzenie. Gdy wraca, chłopci się na niego rzucają i zabijają go. Po wszystkim posilają się, dostają boleści i umierają.] Wojew Opocz 51–52.

69 B – Gospodarze nie rozpoznają w podróznym swojego syna i zabijają go dla złota.

[Podróżny daje gospodarzom swoje sakwy do przechowania i idzie spać. Kiedy gospodarze odkrywają w sakwie złoto, zabijają właściciela, który okazuje się ich synem.] Kap Baj 146 [Znany i słynny motyw opracowany przez K. H. Roztworowskiego w dramacie „Niespodzianka”, 1929].

70 A – [Opis złotej pieczary w Tatrach] Teraz dopiero [w pieczarze] można zobaczyć ściany błyszczące od złota, srebra, dyamentów, karbunkulów i innych drogich kamieni; drzewa, owoce, wszelkie gatunki zwierząt i ptactwa ze szczerego złota, siedzące na złotych jajach kokosze w złotym piasku, po bokach wiszą złote winogrona, obok świeci płynne złoto, a koło słupa srebrnego czyli Matki drogiego kamienia siedzi podziemny król Gregorius w złotej koronie, błyszczącej drogimi kamieniami. Lud 1899/131.

70 B – [Chłopak] Pojechał do królowy córki, chciał się s nią zenić. Ale ona powiedziała, że chce mieć dóm złotem i srybłem wybity i złote drzewa kole drógi. Tak się stało zaraz. Cisz Krak 115.

BAŚNIE

71 A – Śmieci, które dostaje sierota/dziewczyna za służbę u starej kobiety/ropuchy/kotki/żony topielca, zamieniają się w złoto (i srebro).

a. [Sierota wpada do studni i trafia na służbę do starej kobiety. Po roku kobieta każe jej pozamiatać izbę i śmieci zabrać ze sobą do skrzyni. Dziewczyna wraca do domu, otwiera skrzynię] . . . *samo złoto było, się przemieniły ty śmieci w to złoto.* [Córka macochy też sobie wysługuje złoto.] Plut Głóg 2/143, war.: Krz PBL nr 480A.

b. Dziewczyna spotyka ropuchę i ocala ją od śmierci, zaproszona w kumy otrzymuje śmiecie, które po powrocie do domu okazują się złotem, lub odwrotnie, dostaje pieniądze, które zamieniają się w śmiecie. Krz PBL nr 504.

c. [Służąca opiekuje się kotną kotką. Kotka zaprasza później dziewczynę w kumy do podziemi i daje w podziękowaniu podarunek – dwie kupy śmieci.] *Dziewucha się wymawia, że jój śmieci nie potrzebne, ma i swoich dość. „Nadstaw fartuch, to ci nagarnę.” Co wsypie garść śmieci – to złoto, co wsypie garść innych śmieci – to srebro.* ZWAK 1878/141, war.: Krz PBL nr 504.

d. [Za opiekę nad chorą żoną topielca dziewczyna dostaje śmieci.] *Gdy z temi śmieciami we fartuchu powróciła do domu, spostrzegła, że ma same złote i srebrne pieniądze.* Udż Krak 117, podob. *Jakżeż się ucieszyła atoli, gdy otwierając zapaskę, aby z niej wyrzucić śmieci, zobaczyła zamiast nich złoto i srebro.* Święt Nadr 466, war.: Lud 1896/363, Krz PBL nr 504.

71 B – Piasek, który dziewczyna dostaje za uratowanie życia żabie, zamienia się w srebro i złoto.

. . . *mąż tój żaby nasypał jój [dziewczynie, która uratowała żabie życie] w fartuch piasku z kącika, i kazał, kiedy wróci do domu, wysypać ukradkiem do skrzynki, nikomu nic nie mówiąc i nie pokazując. . . zrobiła jak jój mówiono. Na trzeci dzień w skrzynce miała samo srebro i złoto.* ZWAK 1878/141, war.: Krz PBL nr 504.

72 – a. Tobołek pełen odbytków, który dostaje żołnierz pruski za służbę u diabła, zamienia się w czyste złoto.

[Za siedem lat służby u diabła były pruski żołnierz dostaje tobołek pełen odbytków.] *Skoro opuścił piekło, poszedł w las, zdjął z pleców swój tobołek i go opróżnił. Gdy spojrzął na odbytki, zamieniły się one w czyste złoto.* Nec Kasz 77.

b. Wysłannik diabła pomaga córce rybaka prząść siano na czyste złoto, na złote nici.

[Chciwy król każe córce rybaka uprząść siano na złoto. Jeśli tego nie zrobi, to zginie. Pomaga jej mały mężczyzna – wysłannik diabła.] . . . *zaczął prząść. Na motowidło zaczęły zwijać się jakieś dziwne nitki. . . Rano wszystko siano było sprzedzone na czyste złoto.* [Kolejnej nocy dzieje się podobnie.] *Do rana całe siano uprządkł na złote nici.* Nec Kasz 84–85.

c. Złoto, które dostaje baba za służbę u żaby – żony diabła, zamienia się w węgle.

[Za służbę w pałacu kotnej ropuchy – matki diabła baba nabiera sobie w podolek złota. Później zostaje zrzuciona przez złe duchy do bagna.] *Baba patrzy w podolek, a zamiast złota były same węgle. Żaba prośna była żoną dyjabelską przy nadziei.* ZWAK 1881/161–162.

d. Za służbę w piekle diabły obiecują fasy i fasy [= becзки] złota.

[Parobek idzie na służbę do piekła. Po robocie miał dostać zapłatę, ale inni ostrzegają go:] *Tak tobzie bando obziecać faski złota, a ty ne chci tégio, tylo ty chcij ten kożuch w keslu omoczyć. . . Tak un poszed do tych diabłów o zapłata. Tak uni mu obzeczali złota fasy i fasy, a on nie chcioł.* Kon WiM 35.

73 A – Krasnoludki złotem i pozbawieniem garbu nagradzają wędrownego muzykanta, który przygrywał im lub brał udział w ich zabawie; zazdrosny towarzysz idzie w jego ślady i dostaje drugi garb. Krz PBL nr 503.

73 B – Krasnoludek, któremu zabrano czapkę, okupuje się złotem. Krz PBL nr 504A.

74 – Ludzie kopią złoto, które jest ukryte w górze.

[Z góry za wsią czasem szedł dym.] *Raz przyszed jeden podróżny, jemu powiadali – to "on powiedział, że tam je złoto w ty durze i "oni mogo mnieć ... No i "oni posłuchali go, poszli kopać i znaleźli złoto – było w ty górze. Nakopali pełno ta kasta, co to na wozie mnieli, zaprzangli potam sztyry woły białe, potam wszyscy jo źieżli do Gietrzwałdu.* Kon WiM 53.

75 – Pod trzema jaworami o liściach białych, żółtych i czerwonych znajdują się kolejno srebrne, złote i miedziane pieniądze.

[Żona utopca miała sen. Śniły jej się trzy jawory o liściach białych, żółtych i czerwonych. Utopiec wytłumaczył jej sen.] *Widzisz, odpowiedział Utopiec, te jawory znajdują się u twojego ojca w ogrodzie. Pod każdym z nich znajdują się pieniądze: pod tym co ma białe liście, – srebrne; pod tym, co żółte – złote; a pod tym, co czerwone, – miedziane.* [Odnajdują je w tym miejscu.] ZWAK 1887/18, Cisz Sławk 168, podob. K 73 Krak 2/469.

76 – W półkorcu znajdują się opiłki szlachetnego kruszcu – złota, które są pozostałością po złotych pieniądzach, zabranych przez chłopca z jaskini zbójców.

[Chłopc pożyczka od swego brata bogacza półkorzec, bo chce zmierzyć złote pieniądze, które zabrał z jaskini zbójców. Brat bogacz chce sprawdzić, co tamten mierzy i dno półkorca smaruje wcześniej smołą.] *Bogacz zaraz zbadał dno i spostrzegł, że w miejscu, gdzie ono styka się z klepkami, błyszczą się opiłki szlachetnego kruszcu.* Nec Kasz 28.

77 – [Król puszczy] ... *okazały pan, cały w złocie, a oczy miał diamentowe.* Nec Kasz 174.

LEGENDY

78 A – I. Diabeł Boruta, pod postacią sowy, siedzi w lochach na bryle złota. II. Szlachcic – Siwy Boruta – wykrada diabłu Borucie skarby – złoto i srebro, ale przez to traci siłę i zdrowie.

[Szlachcic – Siwy Boruta roztrwonil swoje pieniądze.] *Postanowił przeto dostać się do skarbów i wziąć parę mieszków złota od swego miłego pana-brata, jak nazywał diabła Borute.* [O północy idzie lochów.] *Ze dwie godziny chodził po zakrętach, nareszcie, wybiwszy drzwi jedne ukryte w murze ujrzał skarby; a w kącie na bryle złota, siedział sam Boruta w postaci sowy z iskrzącymi oczyma.* [Siwy Boruta] *zaczął wypełniać siwej kapoty kieszenie i mieszki, które przyniósł, złotem i srebrem. ... Już świtać zaczęło, a szlachcic nie przestawał garściami ściągać złota ...* [Sypie je sobie nawet do gęby. Gdy wychodzi, drzwi zatrzaskują mu piętę.] *Kulejąc ... doszedł do domostwa. Upuścił na podłogę złoto i srebro, wypłuł z napchanej gęby, a sam padł wysiłony i chory. Odtąd miał dużo pieniędzy, ale siłę stracił i zdrowie.* Grodz Łęcz 100–101, war.: Grodz Łęcz 26, K 22 Łęcz 258–259.

78 B – Podczas odkopywania skarbów Boruty w zamku w Łęczycy ogrodnik z bratem widzą złoto, ale diabeł sprawia, że obaj giną.

[W zamku w Łęczycy ogrodnik znajduje w kociołku pismo, w którym zapisano, gdzie są ukryte skarby Boruty. Razem z bratem zaczynają kopać.] *I dokopali już głęboko drzwi i zobaczyli złoto. Ale diabeł Boruta ruszył ziemię i zasypało tego ogrodnika i jego brata ... Potem kopała komisja z Petersburga. Nalazła tylko dwa talerze złote i szablę i czapkę i tombakowy pieszczonek.* Grodz Łęcz 40.

78 C – Boruta daje chłopu, który pocałował go w tyłek, czapkę złota.

Dwóch chłopów spotkało się i jeden z nich powiedział: – Ja bym diabła w tyłek pocałował, żeby mi czapkę dukatów dał. ... Boruta wyszedł, chłop go trzy razy bez kalesony pocałował [w tyłek] – czapkę mu za to Boruta złota rzucił. Grodz Łęcz 35.

78 D – Na weselu dziedzica kończy się wino i Boruta daje garści złota na nowe beczki alkoholu.

Dziedzic wyprawiał zabawę we dworze, bo jego siostrzanka się żeniła. Wszedł tamuj Boruta. Tak był ubrany jak jenerał. Złoty płaszcz na nim był i złota pochwa i czaszka. [Boruta

wypił dziedzicowi wszystkie wino.] *Co ja gościom dom, nie mom wina. Wyjął [Boruta] dwa razy garścią złoto i mówi: Mosz. Za to pięć beczek przyniesiesz.* Grodz Łęcz 22–23.

79 – [Żyd, słysząc w kościele, że Pan Bóg wynagradza stokrotnie, daje na tacę coraz większe datki, aż w końcu biednieje i musi iść żebrać. Wędrując spotyka staruszka (Chrystusa), który odwala kamień, pod którym odkrywają złoto i dzielą się nim.] Etnl 1989 Błg 143–144.

80 – Pod Łąckiem jest Złota Góra i Złoty Potok, gdzie kopano złoto w grudkach i ziarnkach.

Pod Łąckiem z drugiej strony Dunajca jest Góra Złota i Złoty Potok. Podanie niesie, że tu złoto w grudkach i ziarnkach kopał niejaki Wydźga i defraudował je, inni [twierdzą], że je kopał kowal i z bogaciwszy się, uciekł. K 44 Gór 52.

81 A – [Podczas orania chłop odkrywa żelazną skrzynię pełną złota, która w trakcie sprzeczki z dawniejszym właścicielem gruntu stacza się do rzeki i przepada.] *Dopiero trzecie pokolenie będzie mogło znowu odnaleźć ten skarb, który utracili dwaj chciwcy z powodu braku zgody.* ZWAK 1890/6.

81 B – W zamku w beczce po winie ukryte jest złoto – majątek kupca.

Pewnego razu dostała się Marcinowi [właścicielowi zamku] przez pomyłkę beczka napełniona zamiast winem złotem, które stanowiło zebrany przez kupca majątek i dla bezpieczeństwa właśnie w tę beczkę zapakowane zostało. K 45 Gór 537.

82 – Po wypiciu rosołu z głowy króla węzów chłopak widzi skarby: złoto, srebro, diamenty.

Góral jeden zobaczył na polanie pod lasem, jak się węże roily i grzały na słońcu, a między nimi był król węzów w złocistej koronie, a wszystko to błyszczało. [Zabija króla węzów i w domu każe chłopakowi warzyć przy ogniu jego głowę. Chłopak pije ten rosół i dzięki temu widzi] Skarby niezmiernie, tu złoto, tu srebro, tu diamenty. I byli obadwa bogaci. K 45 Gór 546.

83 – Żydzi, z pomocą diabła, pod nieobecność Mojżesza roztopili srebro i złoto, by ułać sobie z nich bożyszcze; diabeł się objawia w srebrze i złocie.

Byli jednak między Żydami niedowiarki, co przykrząc sobie na puszczy, w nieobecności Mojżesza, umyślili ze srebra i złota które mieli, ułać bożyszcze i temu pokłon oddawać. Z gnoju różnego (już ci to niedobre było) naznosiwszy kupy, ogień zapalili i w kotle prażyli srebro, złoto. Jak się roztopiło, a było dużo, bo i diabeł się znalazł co zaraz wszystkiego donosił ustawili rusztowanie i roztopioną bryłę ze złota, srebra włożyli na wierzch. . . . Oczywiście rzecz, diabeł się objawił w złocie, srebrze. K 7 Krak 16.

84 – Przy grobowcu świętego Wojciecha ludzie wieszają na pamiątkę srebro i złoto.

A przy tym grobowcu [św. Wojciecha] działy się cuda, ludzie się modlili, wiesali ta srybto i złoto na pamiątkę, a za trzy dni, jak ksiądz probosc założył mse przy jego grobie, ukozoł sie święty Wojciech. Pię Wyb 290–291.

PODANIA

85 – Złoto przesusza się/przepala/pali się w ogniu.

a. [Dziadek zobaczył na polanie małych chłopaczków pasących krowy. Chłopcy przybiegają do niego.] *Już wiedział, że chłopcy – diabluki, suszą złoto w palącym się ognisku.* Sim Gad 110.

b. [Na Łysej Górze, pod sosną jeden bogacz ukrył dawniej w skrzyni talary.] *Kiedyś wracół w południe wyrobnik Pindych i zoboczył na ty górze rusajunce sie płumyki. Wtedy pomysłot sobie: – Pewnikiem złoto idzie pod wirzch i przepolo sie. [Ale boi się, że skarbów może pilnować szatan i wraca do domu. Później jednak próbuje z sąsiadem je odkopać, ale ziemia się wtedy trzęsie i słyhać rzenie koni i łomot szabel. Uciekają.] Godajum, ze skarby te nie beły dla nich przeznacune.* LL 1962/3/42–43.

c. *W Osiu na wzgórzu od strony Starogardu widywali ludzie w nocy palące się złoto. Wydawało ono niebieski płomień i ludzie mówili, że pieniądze się „przeczyszczają”. Podobno Francuzi ukryli tam kasę wojenną. Łęga Świec 189, war.: Hajd Nie 260.*

d. *[W nocy na jeziorze pali się ogień] I to mo^u byc złoto co so przesusziło. [Ogień się przesuwa, jak ktoś za nim idzie.] Jeszcze nikt tego złota nie nalaz. Lud 1965/267–268, podob. Jaz Spis 357.*

e. *[Kurp Bartłomiej] Ziedział . . . gdzie w boru zilki nocują, gdzie psiniądze złote się palą. Chęć Kurp 116.*

f. *Starzy ludzie z Kiełpina opowiadali, że na wysepce jeziora znajdują się ukryte skarby. Nieraz w ciemne noce na wysepce można zobaczyć bladoniebieskie ogniki. Ogniki te podobno pochodzą od spalającego się tam zatopionego złota. LL 1960/4–5/32, por. K 40 MazP 80.*

g. *Skarby można poznać po ogniu, który sie nad ziemio, gdzie so zakopane, pali. Piniądze ukryte przez Szwedów odznaczają sie modrym ogniem. Jak ogień je czerwony, to znaczy, że tam je złoto, jak biały to srebro. Łęga Malb 161.*

86 – Złoto darowane przez diabła zamienia się w tabakę, gdyż chłopu nie udaje się dotrzymać danego słowa, że będzie potrafił powstrzymać się od pracy.

[Pustecki daje Tomicy złoto.] Nie śmiesz nic robić, to ci złota nie chybi. Jak sie jeny jaki roboty chycisz, to złoto przepadnie – powiedział Pustecki. [Tomica nie może wytrzymać i bierze się do pracy.] Baba wróciła i zaglądo do pytlaka, a tam zamiast złota, sama tabaka. Lig Śląsk 92.

87 – Ptak – lataniec w podziękowaniu za nocleg zostawia chłopu kupkę złota.

Do jedného chłopca przyszed raz mokry, zmacyany ptak. Chłop nic sobie nie myślał i zatrzymał ptaka na noc. Reno uż ptaka nie béło, eno na mniejscu, gdzie on szedział, kupka złota została. I co wieciór chodziół ten ptak i noszół chłopu piniądze. To ból taki lataniec. Łęga Malb 121.

88 A – Pod górą zamkową w lesie Tenczyńskim zakopane są skarby: diamenty, złoto, srebro, miedź, ale nie można ich tknąć, bo są chronione przez widma w ubraniach husarskich.

[W lesie Tenczyńskim, pod górą zamkową są ukryte skarby.] . . . odkopano drugie głębsze sklepienie, do którego gdy się spuścił wieśniak, ujrzał w każdym z czterech jego kątów skarby: tu kupę dyamentów, tam złota, tam srebra, tam miedzi, których jednak pochwycić nie zdołał, gdyż siła jakaś niepojęta odpychała od nich jego ręce; a za trzykrotném koguta zapianiem, ukazały się dwa widma w ubraniu hussarskiem, w stalowych zbrojach okrytych lamparciami skórami, które piorunującym głosem oskarżając go [chłopa] o zdradzenie tajemnicy ukrytych skarbów, dyamentowym go hakiem do ściany przybić chciały, lecz słowa: Jezus, Marya, ratujcie! wyrzeczone przez nieszczęśliwego, wybawiły go z ich rąk. K 5 Krak 42, por. Hajd Nie 124.

88 B – *[W zamku w Luboni poszukują złota. Rozkopano ziemię, odbito troje drzwi żelazem okutych.] . . . właścicielka Luboni spostrzeża z niewymowną rozkoszą swoją kupy złota tak gęste jedna przy drugich, tak wysokie, jak kupy plew lub zgonin w śpichlerzu. [Gdy właścicielka chce wziąć złoto, słyhać okropny głos i ukazuje się na pagórku jeździec na koniu.] Szatan mi na imię, ryknął ów jeździec, i skarby te są moje. Biada temu, kto się ich dotknie, ogniem karać będę zuchwalca. [Pani mimo wszystko bierze garściami to złoto i dwanaście wsi płonie.] K 10 Poz 24.*

88 C – I. Na Babiej Górze dawniej ukryte były skarby: srebro, złoto, ale ludzie je zrabowali. II. Słudzy rozbójnika wykradają złoto z Babiej Góry, ale zostają wystraszeni przez kota czarownicy i wrzucają złoto do wody.

Wicie? Nasza Babia Góra to ponoć downi była pełna bogactw. Były tam złota, srybła i inne. Ale ludzie, jak ludzie, o wszyćkim się zwiedzieli i wszyćkie skarby wynieśli. Ostały ino takie kupy kamieni, które i teraz widzimy na szczycie Babiej Góry. Ludzie robili napady, rabowali to

złoto. [Straszny rozbójnik Janicek wysła swoich poddanych – Frąta i Żbika na Babią Górę] ... żeby ... przynieśli mu trochę złota. Obiecał im też nagrodę wielką. Tak też oni przed tą nocą uzbroili się w ciupagi, wzięli worki na złoto i wyruszyli. ... Ciemno, bo nocka, a do tego trza się jeszcze było skrobać, bo tej grotty, ka to było złoto, pilnował czarny kot, wierny sługa czarownicy. [Wykradają złoto.] Uciekają, uciekają, złoto ciężkie, a do tego się jeszcze czarownica obudziła. [Muszą je wyrzucić do wody.] Hajd Nie 55–56.

89 A – Skąpy książę gromadzi bogactwa, złoto, srebro w głębokich kopalniach i nie chce się podzielić z rodakami swymi drogocенnościami, gdy Niemcy napadają na Śląsk/gdy nastaje głód. Za karę po śmierci musi pilnować swych skarbów, do czasu, gdy Niemcy opuszczą Śląsk.

a. *Hań downi, za Piastów, na Śląsku żył strasznie bogaty książę, co miał okropnie moc bogactwa. ... Ale ón nie przystołał na tym, co miał, jyny ciągle gromadził ty bogactwa, złoto, strzybło i chował to wszystko w głębokich kopalniach, a czym więcej miał, tym bardziej był skąpy. ... Nijmcy napadli na Śląsk. Tóż ludzie zaś pytają bogocza: – Dej złota i strzybła na zbroje, żeby my mogli obrócić kraj. Ale ón nie doł nic, tóż Nijmcy zajeni prędko Śląsk.* Lig Śląsk 54.

b. [Dawno temu był wielki pan, który miał Śląsk] *ale go opętało bogactwo. Przemysliwał dzień i noc, aby więcej srebra, więcej drogocенności, więcej złota uzbierać. Kochał tylko skarby i chował je to tu, to tam pod ziemię, aby nikt nie znalazł, tylko on.* [Gdy nastał głód, nie chciał się podzielić swym złotem. Podobnie, gdy proszono go o złoto na broń, by walczyć przeciwko Niemcom. Bóg za karę każe mu nawet po śmierci pilnować tych skarbów – aż do czasu, gdy Niemcy opuszczą Śląsk.] Lig Śląsk 133.

89 B – [Ubogi Antek znajduje ukrytą pod dębem beczkę złota, ale wbrew zaleceniom nie dzieli się nim z nikim i po śmierci nie może zaznać spokoju do czasu naprawienia winy]. Sim Gad 12–14.

90 A – Skarbnik pokazuje górnikowi kruszce ukryte w górach polskich: srebro i czyste złoto lejące się strumieniami.

[Sandomierscy górnicy mówią, iż Skarbnik jest opiekunem wszystkich kruszców w ziemi polskiej.] *Raz go jakiś górnik nieprzyjął na nocleg do szatasa; za to go Skarbnik nazajutrz w szybie obłąkał, a woząc po wszystkich górach polskich najszczerze pokazywał mu kruszce: tam karń srebra leżała obłągiem, a tam czyste złoto strumieniem się lało. Górnik na samym oglądaniu tych skarbów strawił lat 50.* K 5 Krak 42, war.: Krz PBL nr 6500.

90 B – [Skarbnik oprowadza górnika pokutującego za zdradę biednej dziewczyny dla niekochanej córki bogacza i pokazuje mu podziemne skarby, dla których wyparł się cnoty i miłości.] *Pod Olkuszem [sa] góry podziemne ołowiu, miedzi, srebra, złota, za które by świat zakupił. Tuż obok pokłady marmuru, coby starczył na pomniki dla wszystkich bohaterów.* [Po 50 latach wędrówki i przesyty od tych skarbów, doznaje odpuszczenia winy.] K 21 Rad 220, war.: Krz PBL nr 6500.

91 A – W zamian za modlitwę Bolesław Chrobry ofiaruje pustelnikom wielką bryłę złota, której oni nie przyjmują.

Pewnego dnia król Bolesław [Chrobry] polecając ich [pustelników] modlitwom siebie i królestwo swoje ofiarował im wielką bryłę złota, co uczynił otwarciem wobec wszystkiego ludu, lecz bracia ten dar lekceważąc, przyjmować go żadną miarą nie chcieli, i po trzech dniach odestali go do Gniezna, przez młodszego Brata Barnabasza. [W tym czasie pozostali bracia zostali napadnięci i zabici.] K 23 Kal 206, war.: K 23 Kal 208, Siem Pod 34.

91 B – Janosik pozwala księdzu brać ze swojego skarbu w Zielonej pod Niedzickim Zamkiem tyle złota, ile zechce, ale tylko na okraszenie kościoła.

[Ksiądz ukrywa Janosika przed bandziorami.] *Janosik za to dał księdzu taką moc, że każdą noc mógł brać [ze skarbu Janosika] w Zielonej pod Niedzickim Zamkiem tego złota, kielo ino fciał, ino że go musiał używać na okraszenie kościoła. Jaz Spis 377.*

OPOWIADANIA I OPOWIEŚCI WIERZENIOWE

92 – Okruszki od chleba, który dostał żebrak od Matki Boskiej, zamieniają się w złoto.

Chodził żebrak i żebrał i poszedł do domu Matki Boskiej i dostał kawałek chleba, ale że to był przewrotny żebrak i wyrzucił ten chleb na drodze i na drugi dzień wstał rano, i włożył rękę do kieszeni, a tam były okruszki złota, z tego chleba się ukruszyły, no i właśnie pobiegł tam, ale na drodze już tego chleba nie było. TN Krasieczyn 1985.

93 – Kupy złota, srebra i wszelkiego zboża [= dobra, bogactwa], które podrzuca diabeł-kogut chłopu, zamieniają się w smołę, gdy chłop wrzuca koguta do wody.

Zbliżywszy się do pieca [chłop z żoną] ujrzeli, że przed kogutem leżą rozsypane kupy złota, srebra i wszelkiego zboża. Chłop pobożny, domyśliwszy się, co to za koguta dostał, zabrał go natychmiast, poniósł na most i wrzucił do wody. . . . Po powrocie do domu znalazł on na piecu smołę rozlaną w tem miejscu, gdzie leżały rozsypane pieniądze. [A był to diabeł pod postacią koguta.] K 34 Cheł 249, ts. Lud 1930/105–106.

94 – W Niedzielę Palmową pozostawione przez diabła skarby przepalają się i można wykopać wtedy całe kupy pieniędzy – złota, srebra, miedzi.

a. *[Kiedy diabeł w Niedzielę Palmową jest w kościele na ewangelii, wówczas pozostawione bez opieki jego skarby podchodzą ku powierzchni ziemi, tak wydobywając się, przepalają się.] Jeżeli płomień wydobywający się z ziemi od przepalających się skarbów dyabelskich przerzucił pierścionkiem, znajdzie pieniądze w ziemi na palec głęboko, gdy butami, musi kopać po kolana, gdy pasem, po pas, jeżeli zaś czapką, kapeluszem lub chustką musi kopać na wysokość chłopca. W każdym razie atoli znajduje całe kupy złota, srebra i miedzi. . . . [Baba poszła w to miejsce] a zaledwie potem poruszyła ziemię łopata, zobaczyła wielką kupę złota. Nabrała tych pieniędzy do ząpaski i torby, co ino unieść mogła. Święt Nadr 105.*

b. *Tylko w kwietnią niedzielę, gdy wszyscy djabli muszą być w kościele, aby wysłuchać ewangelii o męce Pańskiej, pozostawiają skarby otwarte bez opieki, można sobie nabrać złota i srebra tyle, ile człowiek uniesie. Udż Krak 93.*

95 – Parobkowi wpada do buta kwiat paproci i od tej pory ma on dar widzenia leżącego pod ziemią złota, srebra, pieniędzy, niesłychanych bogactw.

[Dwóch parobków wybiera się do lasu w dzień św. Jana po kwiat paproci, który wpada jednemu z nich za cholewę] W drodze do domu uczuł się zupełnie jasnowidzącym; gdzie tylko okiem rzucił, to tam widzi on pod ziemią leżące złoto, srebro, pieniądze, niesłychane bogactwa. . . . za naszą chałupą przy stodole w ogródku, widzę pod ziemią skarb boski, wielgocki kociół dukatów; wykopmy go. K 7 Kak 123–124, war.: Krz PBL nr 3100, nadto K 73 Krak 3/6–7.

96 – [W wigilię św. Jana chłop, idąc przez las, znajduje dukaty.] . . . gdzie spojrzy, to wszędzie widzi już-to srebro, już-to złoto, to w kociołkach, to w skrzynkach, to w garnkach, a choć w niektórych pieniądze były przysypane popiołem, to ten popiół kurzył się tylko jak dym, a na dnie błyszczało złoto jak ogień. . . . patrzy a patrzy na to wszystko bogactwo. K 17 Lub 153, war.: Krz PBL nr 3100.

97 A – I. Syn gazdy zaprzeda je duszę diabłu i zostaje czarnoksiężnikiem, dostaje przepis na robienie złota z kości i serca nietoperza, z pomocą 77 diabłów. II. Po latach gazda chce zerwać z diabłem i rzuca skałę, z której robił złoto, do wody.

[Syn gazdy podpisuje cyrograf, w którym zapisuje swoją duszę diabłu. W zamian zostaje czarnoksiężnikiem.] *Dopiero się docitał z tej księżeczki, aby jeste serca mysłowci [nietoperzy] do tyk kości kład, ze wtedy będzie skała złota i róz, jak wiecór przised, kázal pachotkowi swojemu chytać, mysłowce [które gotuje] ... i po dwok godzinak uwidziat małą skałke, ale jój ni móg udźwignąć. Juści zawołał 77 djebłów do wyćiągnięcia na stół tej skałki. Nie minelo minuty, juz była gotowá na stole. Teraz nabrał odwági do robieniá złota ... [Raz, gdy był przebrany za dziada, ludzie chcieli mu dać jałmużnę. Nie chciał jej przyjąć.] ... bo mám doś złota i srybła i wyjon worcek z kieszonki i pokázal złoto i srybto ... [Jak zmarła mu żona, wraz ze sługą] trudnieli się robieniem złota, a djebál im dopomógal ... [Po latach chce zerwać z diabłem i wyrzuca wszystko, co dostał od niego] ... a skałę na złoto cisnął do wody. ZWAK 1881/193–194.*

97 B – Pacholek czaruje, używając wody z putni i wszystko w kuchni robi się złote.

[Pacholek czaruje i przynosi wody z putni.] *Tu jednym razym w tej putni tak jak gdyby woda sie nejbardzi warzila, takowo para jidzie hore pod powoł i to. Jednym razym chmura sie zrobiła pod powoływ, zaczyto grzmieć, zaczyto sie blyskać i wszecy ci sludzy do pola pozłuciekali. Tóz w kuchni wszelko, ale tak złote, aż hruza. Jyny z tej putnie woda sie straciła, widzóm nó. Kad Ciesz 304.*

98 – Wieśniak przechytrza diabła i bierze od niego więcej złota, niż mu później oddaje.

[Wieśniak handlował z diabłem] ... *wieśniak brał złoto na miarę ćwierci bez dna, pod którą był dół głęboki, a w terminie oddał tą ćwiercią, ale dno wprawiwszy. K 42 Maz 365, podob. [Kowal pożyczca od diabła pieniądze – chce pełną cholewę buta. Chłop odżyna but od cholewy, wyżyna dziurę w dachu i tam przybija cholewę.] Za trzy dni przyjechali diabły i przywieźli cały wóz złota, i zaczęli sypać w cholewę. [Diabły zwożą wszystkie pieniądze z piekła, ale nie udaje im się napełnić cholewy.] LL 1963/2–3/83, podob. Peł Dem 74, K 14 Poz 223, TN Banachy 1984.*

99 – [Kobietom, które wybrały się po zakłete pieniądze, ukazuje się szatan.] Kobiety jak szalone rzuciły się do ucieczki i nawet nie odwróciły się poza siebie, chociaż długo biegł za nimi dźwięk sypiących się złotych pieniędzy. Peł Dem 123.

100 – W dębie ukryte jest zbójckie złoto, które przyrasta chłopakowi do ręki, gdy próbuje je wziąć i musi sobie obciąć palec.

[Zbóje wzięli chłopaka do dębu.] *Zaźrał do jedny kómórki, było w ni złoto; a było trzy łokcie kómórek i ón chciał wziósć to złoto do ręki, to mu przywrzál [przylepił się] palec, chyćieło mu palec. [Musiał go odciąć siekierą]. Cisz Krak 84, por. Krz PBL nr 382, Krz PBL nr 571.*

101 A – Złoto jest nagrodą za dobry uczynek.

a. [Za pomoc parobkowi walczącemu z wilkołakiem dziewczynie grzyby w płachcie zamieniają się w czyste złoto – nowiuteńkie czerwieńce – dukaty.] Lud 1895/204.

b. [Za podzielenie się z nieznanym jedzeniem biedny drwal znajduje na strychu skrzynkę pełną złota] TN 1967 Małaszewicze.

c. [Za uzdrowienie królowny i doprowadzenie wody do wsi biedny dostaje dużo złota i srebra]. Cisz Krak 132.

101 B – Potępieniec, oprowadzając chłopca po zamkowym spichlerzu, pokazuje mu mnóstwo złota, srebra, miedzi i za pomoc w wybawieniu daruje mu miecz ze złotą oprawą.

[Pokutujący duch oprowadza chłopca po pałacu.] *I zaszli do takiego szpichlerka, gdzie było pełno złota, srebra i miedzi takimi szychtami, jak gdzie indziej zboża po stodotach i spi-*

chlerzach. [Potępieniec za pomoc w jego wybawieniu chce chłopca czymś obdarować.] *Tak wisiał w tym spichlerzu mniecz ze złotą oprawą. I mówi chłopak: Żebyś mi to podarował, to wezmę, ale pieniędzy nie chcę.* K 42 Maz 475, podob. K 14 Poz 218–219, Kad Ciesz 235, Cisz Krak 180.

102 – W zamian za wypuszczenie uwięzionej w dziupli Biedy chłop dostaje skrzynkę ze złotem – talarami.

[Chłop uwięził Biedę w dziupli. Ta próbuje go przekupić i każe mu kopać pod głogiem.] *... kop w zimi az trafis na skrzynke ze złotymi talarami. Zabierz do domu ... Józwa zabroł skrzynke ze złotem, schował u siebie i wypuścił Bide.* TL 1992/3–4/67, por. ZWAK 1885/52.

103 – Napadnięty przez zbója kleryk tłumaczy, że nie ma srebra, złota, tylko cnotę, bo srebro, złoto nie pomoże, gdy trzeba umierać.

[Zbój Madej napadł na kleryka i rewiduje mu wóz.] *Ji pyto, dzie jest srebro, dzie je złoto. Młody kleryk odpowiada: „ni mam srebra, ni mam złota, jam bogaty w cnota. ... srebro, złoto nie pomoże, bo trzeba „umierać, dusza pójdzie do piekła, trzeba się spowiedać”.* LL 1959/5–6/68.

104 – Z ogona skrzaka sypią się iskry i obsypuje on goniącego go złotem lub wszami, w zależności od upodobania.

Skrzak jest to złe w postaci kota z ogonem na kształt miotły, z którego rzesiste iskry się sypią. Wpada zwykle, gdy goniony na poddasze, obsypując goniącego albo złotem, albo wszami, według tego, czy goniący jest usłużny dlań, czy nienawistny, więc czy na względny, czy na wzgardę jego zasługuje. K 39 Pom 262.

ZAPISY WIERZEŃ I RELACJE POTOCZNE

105 A – Umierał ten, kto wziął kufer złota – dukatów przynoszonych przez diabła.

Przecież jak sie pód kólonio spalił Wielga, to ... poszli tam ratować, no to wyciągnęli cały taki kufer złota, dukatów tych. [Mówiono, że to diabeł mu donosił to złoto, ale kto je wziął – umierał]. Etnl 1989 Biłg 142–143.

105 B – Złoto, srebro a klejnoty tu i ówdzie przypadkowo odkryte są złego ducha mami-dłem. Nieraz po przeżegnaniu też skarby takie rozlewają się w smołę lub rozsypują w węgle. K 48 Ta-Rz 266.

106 A – Ogniki wskazują miejsce, gdzie jest zakopane/palące się/przesuszające się złoto.

a. Niektórzy twierdzą, że ogniki wskazywały miejsca, gdzie było zakopane złoto. Wóz Łow 45.

b. Gdzie się błędne ogniki pokazują, tam złoto się pali. MAAE 1912/43, podob. K 40 MazP 80.

c. Widzieć te [błędne] ognie można najczęściej, idąc do cerkwi na rezurekcyję, bo wtedy to złoto zakopane w ziemi przesusza się. Przyszedłszy też na to miejsce, każdy tego złota nabrać może z łatwością. ZWAK 1887/217.

106 B – Na „latające światełka” – robaczki świętojańskie wieczorem mówiono też, że to diabli złoto przetapiają. Kon WiM 279.

106 C – Nad Szoryńskim potokiem diabeł pilnuje złota i bawi się nim, dlatego płonie tam jasne światełko.

Tu, w olszynie nad Szoryńskim potokiem, powiedziała [kobieta] do swego sąsiada, który jej towarzyszył: *Tu płonie takie jasne światełko, tu straszy. To diabeł pilnuje złota i bawi się nim.* Lud 1965/302.

106 D – Złoto można odkopać w miejscu, gdzie światełko złote unosi się nad ziemią, ale należy przestrzegać wtedy całkowitego milczenia i rzucić w to miejsce butem z prawej nogi.

Do praktykowanych zwyczajów zaliczyć można w powiecie gniewskim szukanie kwiatu paproci o północy, aby zdobyć szczęście, pozatem poszukiwanie złota w miejscu, gdzie się światełko złote unosi nad ziemią. Złoto można zdobyć tym sposobem bardzo łatwo, jed-

nakże należy przestrzegać zupełnego milczenia, a w chwili, gdy się spostrzeże światełko trzeba rzucić w to miejsce obuwiem z prawej nogi i natychmiast odkopać. Stel Pom 173, podob. K 8 Krak 287.

107 – [Przesąd związany z dniem ścięcia św. Jana – 29 sierpnia] W przededniu pamiątki ścięcia św. Jana, kopiąc ziemię, złoto można było znaleźć pod ziołem paprocią. K 24 Maz 188.

108 – Próbowano przekupywać śmierć złotem i innymi skarbami, ale bezskutecznie.

a. *Nipodkupi sie człowiek nawet największy król, największy nie wykupi sie złotem od śmierci.* Etnl 1998 Biał 258.

b. Zdarzały się niegdyś – jak relacjonują podania – wypadki chęci przekupienia śmierci złotem i skarbami, jednak nic to nie pomogło. Sim Wierz 279.

c. Pod Opolem, w Bierdzanach, odkryto niedawno starą, XVII – wieczną polichromię w kościele św. Jadwigi. Ukazuje ona obraz śmierci przychodzącej po bogacza, który workami pieniędzy chce ją przekupić. Choć śmierć nie reaguje na złoto i skarby, to był jednak czas, gdy reagowała na płacz dzieci. Sim Wierz 279.

109 A – *W nasyk górach to mocki jest wselinijakiego dobra; piyniądze pochowane i ruda złota, i srybelnica, ale to ni mozno syckiego wroz ność.* Kom Tatr 56.

109 B – W owych czasach wyobraźnię rozbudzały dodatkowo warowne, przygraniczne zamki węgierskich panów i pomniejszych dwory, zwane pałacami, oraz przesadne wieści i prymitywne pojęcia o kopalniach złota, srebra i miedzi, a więc kruszców, z których wyrabiano pieniądź. Kom Tatr 7, por. Kom Tatr 16.

110 – Święta Kinga nie chce brać posagu w złocie i srebrze, tylko solne skarby Wieliczki.

Królowna [św. Kunegunda, czyli Kinga], jadąc jako oblubienica do Polski, a nie chcąc z domu ojca żadnego brać posagu w złocie i srebrze, prosiła go, aby jej darował taką rzecz, bez której równie bogacz jak i żebrak obejść się nie może. [Były to solne skarby Wieliczki.] K 5 Krak 61.

111 – Gdy kruk nazbiera wiele złota i srebra, złoci sobie głowę i ogon. Wisła 1900/37, war.: ZWAK 1881/141.

112 – Miedź na budynkach z czasem zmienia się w złoto.

Podobnież, że jak miedziany budynek jest kryty miedziano blacho, to za czasem tam część złota jest. Etnl 1989 Biłg 141; tamże: . . . *jeżeli miedź bardzo długo leży na budynku czy na kościele kilkaset lat nawet, bo to bardzo długo te dachy sie przetrzymują, to nabiera pewien procent złota, czem jest starsze,* podob. Sych SGKasz 6/236.

113 A – Złoto – kamień filozoficzny i eliksir wiecznej młodości – powstaje pod wpływem alchemii.

a. Wedle wierzeń adeptów tej sztuki [alchemii] można przy jej pomocy: ciała nie zawierające w sobie złota na prawdziwe, doskonałe i trwałe złoto zamienić. Lud 1928/89–90, podob. Gdy jedni szukali skarbów, ukrytych w ziemi, to inni starali się zdobyć złoto przy pomocy alchemii. Lud 1927/18.

b. Przedstawiciele nauk tajemnych poszukiwali recept na produkcję złota czy eliksiru wiecznej młodości. Peł Dem 14.

c. Srebro, merkurjusz [rtęć] i nieszlachetne metale, przesiąknięte tynkturą [kamień filozoficzny] zamieniają się na złoto, a lotne stają się zarazem ogniotrwałymi . . . Lud 1928/90; tamże: Tenże sam preparat [tynktura – kamień filozoficzny] sztuki na złoto zamieniającej, przed zupełnym wykończeniem swem jest najużyteczniejszem a według wielu uniwersalnym lekarstwem, panaceum życia, . . . odmładza, wzmacnia ducha, ożywia siły.

113 B – Złoto, które pochodzi z natury, leczy choroby, ale złoto pochodzące z alchemii może nawet zamordować.

Złota, które sama natura daie, ożywiają medycy do wzmocnienia serc ludzkich i do zgładzenia rozmaitych chorób, lecz złoto sprawione przez alchimią nie tylko natargało zdrowia wielu ludzi, ale y siła ich pomordowało wieków naszych. Lud 1928/91.

113 C – Alchemicy robią fałszywe złoto i srebro, mieszają kruszce.

Ta jest tedy nie nauka lecz okazałości alchimickiej sztuka: ... srebro, złoto fałszywe za prawdziwe odać, kruszce pomieszać ... Lud 1928/91; tamże: ... złota alchemicy uczynić prawdziwego nie mogą.

PISANA POEZJA CHŁOPSKA

114 A – Idą już święta. / Złoto i zieleń się sypie / na pola, lasy, dom, wszędzie, ... [S. Buczyński] TL 1988/1/11.

114 B – Idzie jesień w złocie cała / i wstąpiła w sad zielony. [F. Boryta] TN Szczepczeszyn 1997.

114 C – Wzięłam do ręki jesienny liść / koloru złota i miedzi, / posłałam spojrzenie za skrzydłami ptaków. [J. Wichracka] Niew Prow 260.

115 A – Nas na dary nie stać, Boże, / złoto, mire, któż dać może, / lecz my śpieszym ze łzą błagania, / życząc Twego zlitowania. Bart Lub 347.

115 B – [Wszyscy składają dary Jezusowi.] Dziecię jednako wszystkim dziękuje, Złoto, szmaragdy, owieczka mała ... Bart Lub 366.

115 C – Cóż Ci, Jezu, dam, / jestem malutki sam. / Nie mam złota, perłę, róż, / ni diamentu, coby lśnił. / Chyba Ci się oddam sam / i serduszko swoje dam. Bart Lub 349.

115 D – [Trzej Królowie] Na wielbłądach przybywają / Do Dzieciny tu poczętej, Jezuskowi cześć oddają / I Matuchnie jego świętej. / A prócz hołdu złoto w darze, / Mirrę i kadzidło niosą ... [K. Aleksander] Niew Prow 9–10.

116 A – Nie ma srebra ani złota / Ni drogich kamieni / Ale serce ale dusza / Tym złotem się mieni. [S. Pięta] Szcz Ant 624.

116 B – O, ty mojej wsi prostoto! / Ja cię cenię ponad złoto, / Ponad wszystkie świata pychy / – Ten wieśniaczy żywot cichy. [K. Sawczuk] Pig Wyb 175.

116 C – [O rodzinnej chacie] Chato, coś droższa nad złoto! [M. Zientara-Malewska] Szcz Ant 850.

116 D – Lecz ziemio rodna, tyś droższa nad złoto! / Tyś matką dzieciom, ty karmisz nas hojnie. [W. Kuchta] Szcz Ant 453.

117 – Gdyby mi przyszło uczucia ludzkie w kolory zamienić, / Nadałabym im kolory jesieni. / ... Miłości kolor złota z purpurą bym dała, / By ludzkie serca mocno rozgrzewała. [H. Majkówna-Śmigłowa] Szcz Ant 515.

118 – Są tacy ludzie, co kochają złoto, / pragną bogactwa, są nienasyчени / i w tym bogactwie są tak zaślepieni, / że serca mają jakoby z kamieni, / chcą go zagarnąć najwięcej dla siebie / i nie wspomogą bliźniego w potrzebie, / kochają złoto. [J. Startek] Ad Złote 249.

119 – Ty jesteś prochem marnym, / który tłum podepce. / A ja jestem złotem – najcenniejszym kruszczem ziemi ... / Ty jesteś złotem – / kruszczem, który nie rdzewieje. / Z ciebie robią ozdoby najpiękniejsze, / ty jesteś najcenniejszą walutą / ty jesteś – / geniuszem! [M. Burzyńska] Szcz Ant 222.

120 – [Matka do córki:] Serce matczyne drogi twe dziewczęce / Z szarego pyłu w złoty kruszecz zmienia. [I. Suszyńska] Szcz Ant 769.

BIBLIOGRAFIA: Adamowski Jan, *Zestawienia typu „srebro złoto”, „ojciec matka” w polskiej pieśni ludowej*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria V, cz. 2, Warszawa 1978, s. 343–350; Awierincew Sergiusz, *Złoto w systemie symboli kultury wczesnobizantyjskiej*, [w:] *Na skrzyżowaniu tradycji (szkice o literaturze i kulturze wczesnobizantyjskiej)*, Warszawa 1988, s. 175–201; Bel Mif 193–194; Bied Sym

425; Bułg Mit 147–148; Chev Dic 3/322–325; De Vries Dic 220–221; Duf SNT 700; El Kow; For Sym 146–149; GamIv Ind 2/710–714; Grav Mit 44–45, Hal Lek 177; Herd Lek 185; Kop SMit 1337–1340; Kop SSym 497–498; I v a n o v V. V., *Istorija slavjanskich i balkanskich nazvanij metallov*, Moskva 1983; L i s e k Bożena, *Konotacja semantyczna nazw metali i kamieni w polszczyźnie ludowej*. Praca magisterska w Zakładzie ZJP UMCS, Lublin 1985; Mif Tok 1/471–472, 2/146–147; Lur Słow 279–280; P r o r o k Katarzyna, *Językowo-kulturowy obraz złota w polskiej tradycji ludowej*. Praca magisterska w Zakładzie TiGWJP UMCS, Lublin 2007; P r o r o k Katarzyna, *Językowo-kulturowy obraz metali (złoto, srebro, żelazo, ołów) w polskiej tradycji ludowej*. Praca doktorska w Zakładzie TiGWJP UMCS, Lublin 2012; Slav Mif 2/190–191; Slav Tol 2/352–355, 3/245–248; SKSł Lec 425–426; S t ę p i e ń Agnieszka, *Metale (złoto, srebro, żelazo, miedź i ołów) w polskim językowym obrazie świata*. Praca magisterska w Zakładzie TiGWJP UMCS, Lublin 2001; Tres Ssym 255–256; Wört Hoff 3/918–925; Żajw Ukr 253–254.

→ MIEDŹ, OGIEŃ, OŁÓW, SŁOŃCE, SREBRO, ZŁOTE PRZEDMIOTY, ŻELAZO.

Jerzy Bartmiński, Katarzyna Prorok